КОЛИ БОГИ СМІЮТЬСЯ

КОЛИ БОГИ СМІЮТЬСЯ

Присвячую Гаррі Ковелові

Боги, боги сильніші — їм

Всевладний час паде до ніг,

Фелізо. Мов кадильний дим,

Мольби й жалі створінь земних

Летять до них.

Каркінес урешті відтанув. Позирнув на деренькучі вікна, звів очі до брусуватої покрівлі й на мить заслухався лютого завивання зюйд-осту, що м'яв дачу в своїй ревучі й пащі. Потім підняв келиха проти вогню й засміявся а радості, дивлячись на золоте вино.

— Яке ж гарне! — промовив. — І солодке-солодісіньке.

Це для жінок вино, та ще для богочестивих ченців.

— Наше, тутешнє, на оцих сонячних пагорбах уродило, — відказав я з прощенною для каліфорнійця гордістю. — Би ж учора їхали сюди через наші виноградники.

Каркінеса таки варт бува розігріти трошки. Він-бо стає направду сам собою лише тоді, як у жилах йому заспіває ласкавим вогнем вино. Певна річ, він митець, митець завше й в усьому: однак тверезий він якось наче

губить наснагу й жвавість думки і робиться часом нудний, мов англійська неділя, — не такий, звісно, нудний, як бува дехто, але все ж нудний проти веселого, буйного, справдешнього Монте Каркінеса.

Не подумайте тільки, що Каркінес, мій добрий друг і щирий товариш, — п'яниця. Ні, зовсім ні. Він лише зрідка перебирає міру. Як я вже сказав, у нього мистецька натура. Він завше знає, коли з нього вже досить, і тою мірою йому є рівновага — та рівновага, що в ній ми з вами почуваємось, коли буваємо тверезі.

В цій його мудрій, інстинктивній здержливості є щось еллінське. Проте сам вій нітрохи не схожий на елліна. "II ацтек, я інк, я іспанець", — сказав він якось при мені. І справді, в його смаглявому, асиметричному, грубо вирізьбленому обличчі можна вбачити суміш тих далеких, давніх рас. Його очі під густими дугуватими бровами чорніють якоюсь дикунською чорнотою, а з лоба на них весь час спадає чорна чуприна, що з-під неї він дивиться, наче збиточний сатир із хащів. Ходить він завжди у вельветовій блузі і м'якій фланелевій сорочці, а краватку носить неодмінно червону. Вона має символізувати червоний стяг (Каркінес колись у Парижі водився з соціалістами), барву крові й братерства людського. А на голові в нього ніколи не бачили нічого, опріч сомбреро зі шкіряною стяжкою. З нього жартували, ніби він так і вродився в тому сомбреро. А мене щоразу страшенно тішило бачити, як те мексіканське сомбреро підкликає візника на Пікаділлі або як його тручає туди й сюди у тисняві на пероні нью-йоркської надземки.

Я вже згадував, що Каркінес оживає від вина, — "як глина ожила, коли господь вдихнув у неї дух життя", — каже він сам про себе. Це правда, що він по-блюзнірському запанібрата з богом; і все ж мушу додати, що ніякого блюзнірства в ньому нема. Каркінес завжди щирий, але як весь він зітканий із парадоксів, то люди, що його не знають, часто розуміють його зовсім хибно. Він може бути то непогамовний, як роз'юшений дикун, то лагідний, як дівчина, і гречний, як іспанець. Та й справді: хіба він не ацтек? не інк? і не іспанець?

Ну, пробачте вже мені, що я стільки про нього наговорив. (Він мій друг, і я люблю його). Отож моя дача здригалась під шаленим вітром, а він, підсунувшись ближче до каміна, дивився крізь келих із вином на вогонь і сміявся. Тоді звів очі на мене, і з їхнього блиску та жвавості я побачив, що він нарешті в своєму справдешньому настрої.

— То ви думаєте, що виграли в богів? — спитав Каркінес.

— Чого це — в богів?

— Ну, а хто ж, як не вони, насилає на людину пересит?

— Ну, а хто ж спонукає мене уникати його? — переможно запитав я.

— А ті ж таки боги, — засміявся він, — У цій грі банкують вони. Вони тасують колоду, здають карти… і забирають усі ставки. Не думайте, що ви врятувалися, втікши від навісних міст, що вам поможуть оці ваші виноградні пагорби, тихі ранки, і вечірні заграви, і проста страва, і немудре сільське життя.

Я вас спостерігаю, відколи приїхав. Ви не виграли, по перемогли. Ви здалися. Замирилися з ворогом. Признаюся, що не маєте більше сили, і підняли білого прапора. Вивісили оголошення про своє банкрутство, про то, що життя в вас уже на спаді. Ви втекли від життя. Ви змахлювали. Ви спасували, відмовились грати далі, кинули карти під стіл і втекли сюди, аби сховатись в оцих ваших пагорбах.

Каркінес відкинув пасмо рівного чорного волосся, що спадало йому на очі, й замовк на хвильку — скрутити довгу руду мексіканську цигарку.

— Але боги все бачать. Це викрут дуже давній. До нього люди вдавалися споконвіку… і шилися в дурні. О, боги знають, що робити з такими, як ви. Прагнення й домагання призводять до володіння, а володіння — до переситу. Отож ви, мудра голова, вирішили більше не

прагнути. Ви обрали зречення. Гаразд! Ви пересититеся зреченням. Кажете, ніби ви втекли від переситу! Таж ви тільки поміняли його на старечу байдужість. А це просто інша назва переситу. Інша його личина, та й годі!

— Та ви гляньте на мене! — вигукнув я.

Але Каркінес завше був мастак вивернути людині душу й розшматувати її на клапті. Він зміряв мене нищівним поглядом.

— Ну, що ви в мені бачите старечого? — з викликом спитав я.

— О, гниття підкрадається стихенька, — відказав він. — Ви перестигли й уже готові загнитись.

Я зареготав і пробачив йому за саме зухвальство. Але він не хотів ніякого пробачення.

— Чи я не знаю? — провадив він. — Боги виграють завше. Мені траплялося спостерігати, як люди цілими роками грали нібито щасливо. А врешті — програвали.

— І ні разу ви не помилялися? — спитав я.

Він помовчав хвилю, пускаючи в задумі кільця диму.

— Так, одного разу мене трохи-трохи не одурено. Можу розповісти. Був такий Марвін Фіск. Пам'ятаєте його? Обличчя, як у Дайте, душа поета, що співає гімн плоті,— правдивий жрець Кохання? І була така Етель Берд, ви її теж, напевне, пам'ятаєте.

— Жагуча свята, — обізвався я.

— От-от-от! Божественна, як сама Любов, і любіша за любов! Жінка, створена для кохання, і водночас — як би

його сказати? — наскрізь просякнена святістю, як оце ваше тутешнє повітря пахощами квітів. Отож вони побралися. Сіли грати з богами…

— І виграли! Блискуче виграли! — впав я йому в річ.

Каркінес глянув на мене жалісливо, і голос його залунав, як подзвін:

— Вони програли. Програли до решти, дощенту.

— А люди не такої думки, — холодно відмовив я.

— "Люди лише здогадуються. Вони бачать тільки те, що зверху. А я знаю. Скажіть, вам ніколи не траплялося задуматись, чого вона постриглася в черниці, сама поховала себе в скорботній оселі живих покійниць?

— Бо вона так його любила, що як він умер…

Глузливий Каркінесів сміх урвав мені мову.

— Стандартна відповідь, — сказав він, — машинного виробу, як штука перкалю. Людська думка! Багато ж люди про це знають! Вона, як і ви, втекла від життя. Бо вона була розбита. Вивісила білий прапор знесилля. І жодне обложене місто ніколи ще не підносило білого прапора з такою гіркотою та слізьми.

Ось я вам розповім усе, як воно було, і ви мусите мені повірити, бо я все знаю. їх також тривожила думка про пересит. Вони любили Кохання. Вони знали йому ціну, знали достеменно. І так його любили, що хотіли

втримати Його в своїх серцях навіки, палке й трепетне. Вони раділи, як воно прийшло, і боялися, щоб воно не покинуло їх.

Кохання — це жага, думали вони, це солодка мука. Воно весь час прагне вдоволення, а знайшовши то, чого прагнуло, — вмирає. Кохання живе, поки голодне, а щойно насичене — воно вже мертве. Ви мене розумієте? Вони знали: живому не властиво жадати того, що воно вже має. Наїдатись і все ж лишатись голодному — на таке люди ще не спромоглися. Ось де вона — проблема переситу. Сидіти перед повним столом і не затупити гострого жала голоду, жадоби — ось чого вони хотіли досягти, бо вони любили Кохання. Як часто вони розмовляли про це, і солодкий пал Кохання жарів їм в очах, і його червона кров пашіла їм на щоках, і голос його бринів у їхніх голосах — го завмирав тремтливо в грудях, а то знов забарвлював мову тією невимовною ніжністю, на яку лиш воно здатне.

Звідки я все це знаю? Багато я бачив сам. А ще більше дізнався з її щоденника. Ось які рядки з Феони Маклауда[10] знайшов я там: "Бо направду цей нерівний голос, цен шепіт присмерковий, цей віддих росяно-солодкий, цей вогнекрилий струнограй, що показується нам лиш на мить одну у веселковім лелінні радості чи в раптовому спалаху пристрасті, цей таємничий красень, званий Еротом, з'являється, принаймні екстатичним мрійникам, не з піснею на устах, для всіх чутною, і не під веселі згуки танечної скрипки, а зроджений надпоривом, у промовистій німоті жадання".

Як же втримати того вогнекрилого струнограя з його промовистою німотою жадання? Наситити його — цс втратити його. Марвін і Етель любили одне одного великою любов'ю. Житниці їхні були повні вщерть, та вони хотіли вберегти гостре жало свого любовного голоду незатупленим.

І не були вони недійшлі молодята, що розумують на порозі ще не знаного Кохання. Вони були сильні й достиглі люди. Обоє вони кохали й раніше, ще до того, як спізналися, і вже були задушили Кохання пестощами, вбили його цілунками й поховали в домовині переситу.

Вони були не холодні, безтілесні духи, ці двоє, а живі, палкі люди, і не мали англосаксонської тверезості у своїй крові, гарячій і червоній, як вечірня заграва. Вдачі їхній ближча була плотська життєрадісність французів. Вони були ідеалісти, але ідеалізм їхній був галльського штибу. Його не студило те холодне й темне течиво, що править за кров британцям. І стоїцизм був їм чужий. Ці двоє американців, хоч і англійського роду, не знали самопоскромлення і зречення, властивих обережній натурі англійця.

Отакі вони були — люди, створені для насолоди; та їх опанувала одна ідея. Бодай би пощезли всі ідеї! Вони бавилися в логіку — і дологікувалися ось до чого… Але спершу треба вам розповісти про одну мою розмову з ними. Якось увечері в нас зайшла мова за Мадлену де Мопен[11] із роману Готьє. Пам'ятаєте цю постать? Вона поцілувалася з коханим тільки один раз — і більше не захотіла. Не те щоб їй не сподобалося цілуватися: вона боялася, що поцілунки їй обриднуть. Знову пересит! Вона спробувала грати з богами, нічого не поставивши на кін. А це суперечить правилам гри, що їх установили самі боги. Тільки що правила ті не вивішено над столом, і нам, смертним, доводиться спершу грати, аби навчитись їх.

Так отож про ту їхню логіку. Марвін і Етель міркували так: а навіщо цілуватися один лише раз? Якщо це мудро, то чи не мудріше буде не цілуватись ні разу? Так вони вбережуть від смерті Кохання. Вічно голодне, воно вічно стукатиметься в серця до них.

Можливо, то саме їхня спадковість навіяла їм цю чортячу ідею. Бо порода завше проситься наверх, іноді в найдивовижніший спосіб. І ось у них проклятий Альбіон прибравсь у подобу холодно-розважливої повії, зухвалої, хитрої й битої розпусниці. А втім, хто його зна. Але ось що я знаю: саме задля своєї безмірної жадоби насолод вони зреклися насолоди.

Ось його власні слова, я їх прочитав багато пізніш у одному його листі до неї: "Стискати тебе в обіймах таку близьку — й водночас таку далеку!

Жадати тебе й ніколи не мати, а отже, мати тебе вічно!" А це вона писала: "Щоб ти завжди був біля мене, ось-ось, ледь не на досяг. А я щоб весь час тебе досягала й так і не досягла, і щоб це тривало довіку, завжди свіже й нове, як у першу жагучу хвилину".

Ні, не так вони все це казали. Мої уста не годні передати їхню філософію кохання. Та й хто я такий, щоб порпатись їм у душах? Жаба, що всілась у болоті край густої темряви й вилупила баньки на чудовну таїну двох полум'яних серць.

Та й хіба не мали вони по-своєму рації? Все буває добре доти… доки ним не володіємо. Пересит і володіння — це двоє коней Смерті, що біжать в одному запрягу.

Навички тління завжди заступало

Любовний шал, що в серці догорів.

Це вони вичитали в одному сонеті Альфреда Остіна[12]. "Мудрість Кохання" його назва. Той самий єдиний поцілунок Мадлени де Мопен. Як же там ще?..

Тож поцілуймось — і не йдімо далі,

Бо ліпше смерть, ніж дотлівать помалу,

У діл котитись, бувши на горі.

Але вони були ще мудріші. Вони не схотіли поцілуватися й на тому спинитись. Ліпше вже не цілуватися зовсім — так вони сподівалися весь час лишатись на щонайвищій вершині Кохання. Вони одружилися; ви тоді саме були в Англії. Такого подружжя ще не бувало звіку, Таємниці

своєї вони не відкривали нікому. І я тоді нічого не знав. Шал їхнього кохання не догоряв, воно палало щодалі яскравіш. Ніколи в світі ще, мабуть, не бачено такого. Час минав, місяці, роки минали, а той, вогнекрилий, сяяв усе ясніше.

Люди дивом дивувалися. Всі заздрили тим чудовним коханцям. Жінки часом жаліли її, що в неї немає дітей; але якої лишень подоби не прибирає заздрість!

А я все не знав їхньої таємниці. Я чудувався, сушив собі голову. Зразу я чекав — підсвідомо, либонь, — що їхнє кохання минеться. Тоді завважив, що минає Час, а Кохання лишається. Далі мені стало цікаво. В чому їхній секрет? Якими це чарівними путами прикували вони до себе Любов? Як вони втримують ту капосну фею? Який трунок вічного кохання випили вони вдвох, мов Трістан з Ізольдою в давнину? І чия рука зварила їм те чар-зілля?

Отож, кажу, я зацікавився і почав стежити за ними. Вони просто шаліли з кохання. Життя їхнє збігало мов на нескінченній любовній учті. Вони справляли її пишно, врочисто. Вони впивалися мистецтвом Кохання, його поезією. Ні, вони не були якісь там неврастеніки. Вони були здорові тілом і душею люди, а до того ж — мистецькі натури. І ось вони здійснили неможливе. Вони досягли того, що їхня жага не вмирала.

Я часто бачив їх тоді, бачив невмируще диво їхнього кохання. Я чудувався, не знав, що думати. І от якось...

Каркінес, урвавши нараз мову, спитав:

— Ви читали коли "Переддень кохання"?

Я похитав головою.

— Це вірші Пейджа[13]. Як пак його… Кертіс Гіден Пейдж, здається. Отож саме ці рядки й дали мені ключика до всього. Якось, бувши в них, я побачив на дивані біля фортеп'яно… Ви пам'ятаєте, як вона грала? Вона часто дражнила мене, ніби я, мовляв, до них ходжу не задля них самих, а задля музики. Називала мене "музичним п'яницею", "меломаном-сласником". А який голос був у нього! Слухаючи його спів, я вірив у безсмертя, я ставився до богів майже поблажливо, я сам починав розважати, як би його й собі перехитрити їх.

О, то було божисте видовище — ті чоловік і жінка, що, вже стільки років як одружені, й досі співали любовних пісень із первісною свіжістю юного, щойно народженого кохання, і з такою достиглістю й щедрістю жаги, якої молоді коханці ніколи но можуть знати. Будь-які молодята видалися б анемічні й бліді поряд цього довгорічного подружжя. Бачили б ви той жар, і вогонь, і ніжність, і тремтіння нетерплячки, і безмірну ласкавість у погляді й у голосі, в кожному русі й у самій мовчанці! Любов їхня владно штовхала їх одне до одного, а вони опинались, як тріпотливі метелики, кожне — мов полум'я свічки для другого, і крутились, мов ті метелики, одне довкола одного в шаленій круговерті. Здавалося, наче за якимсь великим законом природи, потужнішим і тоншим за саме всесвітнє тяжіння, вони ось-ось зіллються в одне тіло перед очима в мене. Не диво, що прозвали їх "чудовними коханцями".

Але я збився з думки. Слухайте ж про ключика. Отож якось, бувши в них, я забачив на дивані біля фортеп'яно книжку віршів. Вона сама розгорнулась у мене в руках — видно, її часто там розгортали, — якраз на вірші "Переддень кохання". Ріжки в сторінки були замацані, аж м'які.

І ось що я прочитав:

Як любо побіч себе нам стоять,

І пізнавать себе, і берегти Вчування ніжне доторку двох тіл…

Ще ні, Любове!.. Милий, ще пождім,

В священну таїну вгорнім її,

Хай жде у мороці прийдешніх літ,

Що не прийшли ще, ні… колись… ще ні…

Нехай вона часинку ще росте!

Бо ж розцвіте — й умре. Живім її

Цілунками уяви. Хай засне

У зреченні твердому ще на час,

О, ще на час, малий, недовгий час…

Я згорнув книжку, заклавши ту сторінку пальцем, і довго сидів там мовчки, нерухомо. Мене приголомшила виразність тієї картини, що явив мені вірш. Мені неначе очі відкрились. Немов блискавка небесна сяйнула в пітьмі пекельній. Вони хотіли силоміць утримати Любов, цю примхливу фею, цю провісницю юного життя — нового життя, що владно прагне народитися.

Я твердив подумки ті слова: "Ще ні… колись…", "Ще ні, Любове…", "Живім її цілунками уяви. Хай засне…" Тоді голосно зареготав. Ха-ха-ха! Я побачив мов у білий день їхні чисті, несплямлені душі. Вони були діти. Вони нічого не тямили. Вони гралися з вогнем Природи, клали собі в ложе голого меча. Вони сміялися з богів. Хотіли спинити буяння світових соків. Вони винайшли систему гри, сіли з тією системою за зелений стіл життя й сподівалися виграти. "Стережіться! — вигукнув я. — Ви сіли

грати з богами! На кожну нову систему вони заводять нові правила гри. У вас нема ніяких шансів виграти".

Але все те я вигукнув не до них, а лиш подумки. Я став чекати. Ось вони побачать, що їхня система нічого не варта, й відкинуть її геть. Удовольняться тією дрібкою щастя, що боги вділили їм самі, і не силкуватимуться видерти більше.

Я чекав. Я не казав нічого. Місяць минав за місяцем, а жало їхнього любовного голоду ставало все гостріше. Ні разу не затупили вони його законними подружніми обіймами. Бонн гострили те жало на своєму самозреченні, і воно щораз гострішало й гострішало. І так тривало, аж поки й мене взяв сумнів: "Чи боги поснули? — дивувався я. — А чи вимерли?" Я сміявся сам до себе. Ці двоє вчинили чудо. Вони перехитрили самого бога. Вони збороли плоть, посоромили саму матір Природу. Вони гралися з її вогнем і не опеклися. Вони невразливі. Вони самі боги, що вміють і не куштувавши розрізняти добро і зло. "То це отак і всі боги зродилися? — питав я себе. — Я просто жаба, — казав я собі. Якби мені очі не заліплено багном, мене б мало засліпити це диво, що його свідком я став. А я лиш надимався своєю премудрістю та брався судити богів".

Та якраз ця нова моя мудрість завела мене. Вони не були боги. Вони були чоловік і жінка — м'яка глина, що зітхала й тремтіла, пронизана жаданням, зім'ята дивною млістю, невідомою богам.

Каркінес урвав свою оповідь, щоб скрутити собі ще цигарку, і гостро засміявся. Не дуже приємний сміх то був, чувся в ньому якийсь диявольський глум: він аж заглушив люте ревіння бурі, що притлумлено долітало до нас ізнадвору.

— Я жаба, — ніби виправдовуючись, ізнову сказав він. — Як мали воші розуміти такі речі? Вони ж були митці, а не природознавці. Вони знали тільки глину у себе и майстерні, а про ту, з якої були зліплені самі, й

уявлення не мали. Але одне я мушу визнати: грали вони відважно. Такої гри досі ще не бувало і навряд чи коли й буде.

Ніхто не знав іще такого любовного захвату, як у них. Вони не вбили Кохання поцілунками. Вони підживляли його відмовою, підгарячали, аж воно геть розривалося від жаги. І вогнекрилий струнограй віяв над ними своїми гарячими крильми, доки вони ледь не вмлівали. То була правдива любовна нестяма, і вона тривала, не спадаючи, а все зростаючи, тижні й місяці.

Так вони жадали й мліли в солодкій муці, в розкішній агонії, і жодні коханці не зазнавали ще доти й не зазнають ніколи таких сильних почуттів.

Та ось одного дня сонні боги прокинулися з дрімоти. Підвели голови і глянули на чоловіка й жінку, що поглумилися з них. І чоловік та жінка одного ранку подивились одне одному в очі й зрозуміли: чогось уже нема. Нема того, вогнекрилого. Він відлетів потиху, вночі, від їхнього аскетського столу.

Вони подивились одне одному в очі й відчули, що їм байдуже. Жадання вмерло. Розумієте? Жадання вмерло. А вони навіть не поцілувалися. Ні разу, ані єдиного разу не поцілувалися. І Кохання зникло. Ніколи вже їм не жадати, не горіти знову. Не лишилося їм нічого — ні трепету, ні млості, ні розкішної муки, ні тьохкання в серці, ні зітхань, ні пісень. Жадання вмерло. Вмерло вночі, на холодному, самотньому ложі, а вони навіть не бачили, як воно відлітало. Вони прочитали те лише в очах одне в одного.

Хоча боги й недобрі, але вони часто бувають милосердні. Вони покотили по столі кістяну кульку й загребли весь банк. І лишилися за столом тільки чоловік та жінка, що дивились одне одному в холодні очі. А невдовзі він помер. Ото й було милосердя богів. Марвін Фіск помер за тиждень по тому — ви ж пам'ятаєте ту нещасливу пригоду. А в її

щоденнику, писаному в той час, я прочитав через багато років ось ці рядки з Мітчела Кенерлі:

О, чи була година хоч одна,

Щоб, мігши, ми не цілувались?

— Який глум! — вигукнув я.

А Каркінес, при червоному світлі від каміна чистий Мефістофель у вельветовій блузі, вп'яв у мене свої чорні очі:

— А ви кажете — виграли… Ото така ваша людська думка! Я вам розповів, як воно було, а я знаю. Вони виграли так, як і ви виграєте серед оцих ваших пагорбів.

— А ви, — спитав я запально, — ви, з вашими оргіями чуттів, у ваших навісних містах, у ваших ще навісніших розвагах — сподіваєтесь виграти?

Він повільно похитав головою:

— Коли ви з вашим тверезим буколічним життям програєте, це ще не означає, що я маю виграти. Ми ніколи не виграємо. Нам тільки здається так іноді. Але то просто невеличка ласка, що вділяють нам боги.

ВІДСТУПНИК

Ось до роботи я встаю,

О боже, силу скріпи мою!

Як нині мертвий я впаду,

Хай буде труд мій до ладу.

Амінь.

— Джонні, вставай! Зараз мені вставай, а то їсти не дам!

Ця погроза не вплинула на хлопця. Він уперто чіплявся за сон, за жадане забуття, як ото людина, що снить, чіпляється за своє сновиддя. Кволо зціпивши кулаки, він безсило, конвульсійно заштурхав ними наосліп. Штурхани ті замірялося на матір, але вона, видимо звична до того, ухилялась і далі торсала його за плече.

— Відчепи-ись!..

Той крик, що почався, здушений, десь у глибинах сну, здійнявся відразу до гнівного репету, а тоді завмер, спав до невтямкого скигління. То був якийсь нелюдський зойк, мов лемент пропащої душі з пекельного вогню, повний безмежного протесту й муки.

Одначе мати не зважала. Ця жінка з сумними очима й утомленим обличчям давно вже звикла будити хлопця отак, мусивши робити це день у день. Вона вхопилася за укривало й почала стягати з хлопця; але той, покинувши махати кулаками, розпачливо вчепився в нього і весь посунувся, скрутившися клубком, аж у ноги ліжка, а розкрити себе не дав. Вона тоді взялася витягати постіль із-під нього. Хлопець опинався; мати цупила щосили і, бувши важча, таки зрушила сінника, а з ним і хлопця, що інстинктово держався постелі, ховаючись так від прикрого холоду в кімнаті.

Він з'їхав на самий край ліжка, і здавалося, що ось-ось бебехнеться додолу головою. Але в ньому вже заблимала свідомість. Він випростався і на мить завис на краєчку, ледь-ледь не падаючи, а тоді таки спустив з ліжка ноги. Мати враз ухопила його за плечі й струсонула. Він ще раз ширнув кулаками перед себе, тепер уже сильніше й твердіше, та

воднораз і очі йому розплющились. Мати підпустила його. Хлопець прокинувся.

— Гаразд уже, — буркнув він.

Мати вхопила лампу й подалася до дверей, лишивши його в темряві.

— Гляди, спізнишся — вивернуть, — ще кинула вона через плече.

Темрява йому не вадила. Убравшись, він вийшов на кухню. Хода в нього була на диво важка, як на такого худого, щуплявого хлопчака. Ноги він аж волік, мовби затяжкі йому, і те видавалося дуже химерним, бо ж вони були в нього тонкі, як скіпки. Підсунувши до столу продавленого стільця, він сів.

— Джонні! — гримнула мати.

Хлопець схопився й, ані слова не кажучи, пішов до зливальниці. Вона була масна й брудна. З дірки гидко смерділо. Але він не звертав на те уваги. Для нього то була цілком натуральна річ, що зливальниця смердить, а на мило поналипала всяка гидота з помиїв і воно погано милиться. Та не дуже він і силкувався намилитись. Нарешті хлюпнув кілька разів у обличчя холодною водою з-під крана — і квит. Зубів він не чистив, ба й зроду не бачив зубної щітки і навіть узагалі не чув, що є на світі люди, здатні на таку несосвітенну дурницю — чистити зуби.

— Хоч би раз на день сам надумався вмитись, — дорікнула мати.

Придержуючи на кавнику розбиту покришку, вона наливала каву в дві філіжанки. Джонні змовчав: за це мати сварила його щодня і в цьому єдиному була невблаганно тверда. "Хоч раз" на день він неодмінно повинен був умитися. Джонні втерся брудним, мокрим, подертим рушником, і на обличчі йому позоставались волокнинки.

— Якби ж то ми жили не в такій далечі,— мовила мати, сідаючи до столу. — Я все пантрую, як ліпше. Ти сам знаєш. Але ж тут комірного на цілий долар менче, це тобі не абищиця, та й простірніш воно. Ти сам знаєш.

Джонні як і не слухав. Він уже чув те все багато разів. Думки материні товклися в тісному колі, і вона день у день нарікала, що погано їм жити так далеко від фабрики.

— Долар — це ж харчів скільки, — озвався хлопець розважливо. — Я радніший далі ходити, та зате ззісти більше.

Їв він поквапливо, абияк пережовуючи хліб та запиваючи гарячим каламутним пійлом, що звалось у них кавою. Джонні думав, ніби то справді кава, ще й добряча кава. То була одна з небагатьох життєвих ілюзій, які лишалися ще в нього. Справжньої кави він ніколи зроду не куштував.

До хліба він мав ще кришеничок холодної печені. Мати долила йому кави. Дожовуючи хліб, він звів на неї жадібні очі — чи не перепаде ще чого? Вона завважила той погляд.

— Не будь свиня, Джонні. Ти ж свою пайку дістав. Тра' ж і менчим щось зоставити.

Хлопець не відповів на той докір. Він був не балакун. Але голодний, прохальний погляд його погас. Він не звик жалітись, і те його терпіння було таке жахливе, як і школа, де він його вивчився. Допивши каву, він обтер губи рукою й почав був підводитись.

— Стривай, — хапливо сказала мати. — Мабуть, іще скибочку таки можна вкраяти. Тоненьку.

Але то були просто хитрощі. Взявши хлібину з коробки, вона вдала, ніби ріже скибочку з неї, тоді поклала все назад, а йому тицьнула одну з своїх двох скибок. Вона гадала, що обдурила його, та Джонні все добре бачив. Однак він не посоромився взяти хліб. Він мав собі виправдання: який там із неї, слабовитої, їдець.

Побачивши, що він жує сухий хліб, мати перехилилась через стіл і вилила йому свою каву.

— Чо'сь воно мені вадить сьо'дні…— пояснила вона.

Далекий гудок, довгий і пронизливий, підняв обох на ноги. Мати зиркнула на бляшаного будильника, що стояв на полиці. Стрілки показували пів на шосту. Весь фабричний люд щойно тепер прокидався. Вона накинула на плечі хустку й натягла старого капелюшка, пом'ятого й заяложеного.

— Тра' вже бігти, — сказала, вкрутивши гнота й дмухнувши зверху в лампове скло.

Вони помацки вийшли й спустилися сходами. Надворі було безхмарно й зимно, і Джонні аж здригнувся, коли його обвійнуло холодне повітря. Зорі ще й не починали бліднути, і місто вкривала темрява. І Джонні, і його мати, йдучи, човгали підошвами. Ногам їхнім бракувало зайвої сили, аби ще відриватись від землі.

Мовчки йшли вони хвилин п'ятнадцять, тоді мати звернула праворуч.

— Гляди ж но спізнися, — ще нагадала вона з мороку, що поглинув її.

Джонні не відповів, він простував собі далі. Почалась уже фабрична околиця; у всіх будинках відчинялися двері, й незабаром хлопець опинився серед людського потоку, що сунув крізь темряву вперед. Як він увіходив до фабричної брами, знову заревів гудок. Джонні подивився на

схід. Там над кострубатою лінією дахів уже ледь-ледь засіріло небо. Ото було й усього денного світла, що припадало хлопцеві. Тоді він відвернувся і рушив у гурті до цеху.

Там він став на своє місце біля одного з верстатів, що стояли довгими рядами. На верстаті, над ящиком, повним маленьких шпульок, швидко крутилися великі шпулі. На них перемотувалася джутова пряжа з малих шпульок. Робота була нехитра й потребувала тільки моторності. Малі шпульки спорожнялися так хутко, що не було вільної хвильки.

Джонні працював машинально. Коли змотувалась до кінця котрась мала шпулька, він лівою рукою пригальмовував велику шпулю, великим і вказівним пальцями ловлячи вільний кінець пряжі, а правою хапав кінець із нової маленької шпульки. Все те робилось обома руками одночасно й дуже швидко. Тоді блискавичний рух — обидва кінці зв'язано ткацьким вузлом, і він відпускає шпулю. Ткацький вузол в'яжеться дуже просто. Джонні якось хвалився, що може й сплячи його зав'язати. Та воно так і було, бо не раз він і вві сні цілу піч, довгу, як вік, в'язав і в'язав ті нескінченні ткацькі вузли.

Декотрі з хлопців не дуже пильнували роботи, не дов'язували вчасно нового кінця, щойно змотається шпулька, і великі шпулі крутилися дурно. Але за тим стежив цеховий наглядач. Ось він спіймав на такому Джонниного сусіда й дав йому ляпаса.

— Он диви на Джонні — чого ти не працюєш так, як він? — загорлав наглядач.

У Джонні всі шпулі крутилися на повний розгін, однак та непряма похвала його не потішила. Колись, бувало… але то давно, дуже давно. В його байдужному обличчі ніщо й не ворухнулось, як він почув, що його виставляють за взірець. Він був бездоганний робітник. І він знав це. Йому про це багато разів казано. То були для нього вже порожні слова, що нічогісінько не важили. Із бездоганного робітника він помалу зробився

бездоганною машиною. Коли робота в нього не йшла на лад, винна тому бувала, якби й у машині, сировина. Він так само не міг змилити в роботі, як бездоганний цвяхарний верстат — виробляти не бездоганні цвяхи.

Та й не диво. Бо відколи він жив на світі, життя його було тісно оплетене з машинами. Машинне царство немовби вросло в нього "— чи принаймні зростило його. Одного дня, дванадцять років тому, в ткацькому цеху цієї самої фабрики стався невеличкий переполох. Джонниній матері зробилося зле. її поклали долі серед машинного грюкоту. Прикликали від верстатів кількох старших жінок. їм помагав і майстер. І за кілька хвилин у цеху стало на одну душу більше, ніж увійшло туди дверима. Та душа й був Джонні, що народився зі стугоном і брязкотом ткацьких верстатів у вухах і першим подихом набрав у груди душного, вогкого повітря, насиченого джутовою пилюкою. З першого свого дня почав він викашлювати ту пилюку; та від неї ж таки кашляв і досі.

Хлоп'як біля сусіднього верстата хлипав і шморгав носом. Обличчя йому аж перекривилося з ненависті до наглядача, що все накидав на нього здалеку сердитим оком, зате жодна шпуля вже не крутилася дурно. Хлопець вигукував страшні прокльони до тих шпуль, що шалено вертілись перед ним, але голосу його не було чути вже за три кроки: гудіння машин у цеху не пускало його далі, мов глуха стіна.

Джонні не зважав на все те. Він узагалі не дуже на що зважав, та й сцена ця була йому звична, бачена вже безліч разів. І перечити наглядачеві здавалося йому так само безглуздо, якби й не коритись машині. Адже машини існують на те, щоб вони своїм способом робили певну роботу. І наглядачі так самісінько.

А годині об одинадцятій зчинилась у цеху тривога. Якимсь таємничим робом вона вмить розійшлася по всьому цеху. Одноногий хлопчак, що працював за верстатом по другий бік від Джонні, нараз хутко пострибав через прохід до порожнього візка, яким підвозили до верстатів ящики з малими шпульками, і сховався в ньому зі своєю милицею. А поміж рядами

верстатів уже йшов директор фабрики й вів із собою якогось молодика, гарно вбраного, в накрохмаленій сорочці,— одно слово, "пана", за Джонниним поділом людей, а також "інспектора".

Молодик, ідучи, пильно придивлявся до хлопців. Біля декого він зупинявся й про щось питав. Тоді йому доводилось кричати щосили, і обличчя його кумедно кривилося і натуги. Меткі його очі постерегли біля Джонні верстат без робітника, однак він не сказав нічого. Упав йому в око й Джонні; молодик раптово зупинився, вхопив хлопця за руку вище ліктя, щоб відтягти трохи від машини, але ту ж мить скрикнув уражено й пустив Джоннину руку.

— Еге, худенький, — захихотів знепокоєно директор.

— Як скіпка, — відказав молодик. — А на ноги погляньте! У хлопця ж рахіт. Ще тільки в зародку, але рахіт безперечний. Якщо його кінець кінцем не задавить падучка, то лиш тому, що раніш доконають сухоти.

Джонні слухав, але нічого не розумів. Та й не лякали його майбутні лиха. Те лихо, що загрожувало йому в інспекторовій подобі, було ближче й страшніше.

— Ану, хлопче, кажи по правді,— нахилившись до нього, промовив чи радше прокричав йому в вухо інспектор. — Скільки тобі років?

— Чотирнадцять, — збрехав Джонні. Збрехав на всю силу своїх легенів, так голосно, що аж закашлявся сухим, гавкучим кашлем, вихаркуючи пилюку, яка набилась йому в легені від рана.

— З вигляду добрих шістнадцять, — озвався директор.

— Або шістдесят, — підшпигнув молодик.

— Він завше такий був.

— Відколи ж це? — хутко опитав інспектор.

— Та вже кілька років. Нітрохи не дорослішає.

— Чи просто не росте, сказав би я. І що, всі ці кілька років він у вас працює?

— Та час від часу. Але це ще до нового закону було, — квапливо додав директор.

— А цей верстат вільний? — спитав молодик, показавши на верстат поруч Джонниного, де шалено крутилися пів-намотані шпулі.

— Та здається, — директор, кивнувши рукою, підкликав наглядача й гукнув щось йому в вухо, теж показуючи на той верстат. — Вільний, — потвердив він інспекторові.

Обидва рушили далі, й Джонні знов узявся до роботи, радий, що якось минулося. Та одноногому хлопцеві не так пощастило. Гострозорий інспектор помітив його й витяг на комір з візка. Губи хлопцеві тремтіли, і весь його вигляд був такий, наче на нього впало тяжке й непоправне лихо. Наглядач скорчив таку сторопілу міну, ніби вперше зроду бачив його, а директор уражено насупився.

— Я його знаю, — сказав інспектор. — Йому лише дванадцять років. Я за цей рік уже з трьох фабрик його прогнав. Ваша буде четверта.

Він обернувся до хлопчака.

— Ти ж обіцяв мені, слово честі дав, що до школи ходитимеш!

Хлопець ударився в сльози.

— Ой пане інспекторе, ми ж такі бідні, в нас уже двоє малих померло…

— А чого це ти так бухикаєш? — спитав інспектор, мовби спіймав хлопця на якому злочині.

І хлоп'я відповіло, наче відмагаючись від провини:

— Та це я так, пане інспекторе, це нічого, це я просто застудивсь на тому тижні!

Врешті інспектор повів одноногого хлопця з цеху, а з ними вийшов і збентежений та сердитий директор. І знов потяглась одноманітна робота. Аж ось і нескінченно довгий день минув, проревів гудок кінчати зміну. Надворі вже запала темрява, коли Джонні виходив з фабричної брами. За цей час сонце встигло викотитись золотою стежкою на небо, залити світ благодатним теплом, скотитися вниз і сховатись на заході за кострубатою лінією дахів.

Лише на вечерю за столом збиралась уся родина й Джонні стикався з меншими братами та сестрами. Саме стикався — йому те справді здавалось за сутичку, бо ж він був дуже старий, а вони так прикро молоді. Його дратувала їхня надмірна, подиву гідна дитинність. Він не розумів її. Власне його дитинство лишилось надто далеко позаду. Джонні, наче дратливому старому дідові, докучала їхня дитиняча невгамовність, що видавалася йому дурістю, та й годі. Він мовчки супився над своєю вечерею, знаходячи втіху в думці, що й їм скоро доведеться йти працювати. Це вижене з них дурощі, зробить статечними й поважними, як він. Отак Джонні, як те й властиво людям, міряв увесь світ на свою мірку.

За столом мати на всякі лади, без кінця-краю тлумачила, що вона завжди пантрує, як ліпше, і тому Джонні, доївши вбогу вечерю, аж із полегкістю відсунув стільця й підвівся. Одну мить він вагався — лягати

спати чи вийти ще на вулицю; врешті, таки подався надвір. Далеко він по пішов. Сів на ганку, підібгавши ноги, згорбив вузькі плечі й підпер голову долонями, лікті поставивши на коліна.

Він ні про що не думав. Він просто спочивав. Свідомість його, можна сказати, спала. Джоннині брати й сестри теж вибігли надвір і разом з чужими дітьми завелися галасливо гратись біля нього при світлі електричного ліхтаря на недалекому розі. Вони добре знали, що Джонні злий і оприскливий, але збиточна дитяча натура підбурювала їх подражнити його. Побравшись перед ним за руки і розгойдуючись у такт, вони виспівували йому в обличчя безглузді й лайливі приспівки. Він спершу відгарикувався лайкою, якої навчився від старших у цеху. А побачивши, що те не помагає, і згадавши про свою гідність, знову поринув у вперту мовчанку.

Менший його брат Віл, найстарший після нього — Білоні допіру пішов одинадцятий рік, — був заводієм у тих витівках. Джонні не дуже полюбляв брата. Джоннине життя було рано затруєне тим, що він весь час мусив чимсь жертвувати, чимсь поступатися задля Віла. І Джонні мав виразне відчуття, що брат дуже багато йому винен і що він невдячний. Ще в ті давні-давні часи, як Джонні сам мав би гратися, йому майже не лишалось на те часу, бо доводилось глядіти брата. Віл тоді був іще зовсім малий, а мати їхня так само, як і нині, день у день ходила на роботу до фабрики. Отож Джонні мусив заступати братові й тата, й маму.

Вілові ті жертви й поступки, видно, пішли на користь. Він був кремезненький, дужий хлопчисько, на зріст уже не менший за Джонні й, либонь, важчий. Здавалося, наче життєві соки з одного перелилися в тіло до другого. Та й по лише в тіло. Джонні був млявий, виснажений, завжди втомлений, зате меншого брата аж розпирав, аж вихлюпувався з нього надмір жвавості.

Приспівки-дражнилки лунали все гучніше. Ось Віл, пританцьовуючи, нахиливсь до брата й показав йому язиком. Нараз Джоннина ліва рука шарпнулася вперед і обхопила Віла за шию, а кощавий кулак тицьнув

його просто в ніс. Хоч то було мізерне кулаченя, та било воно, видно, боляче, бо менший брат вереснув не своїм голосом. І всі діти теж злякано закричали, а Джоннина та Вілова сестра Дженні прожогом чкурнула до хати.

Джонні турнув брата від себе, закопав його, як скажений, носаком по ногах, тоді вхопив, повалив додолу, надушив і почав совати писком по землі. Аж ось надбігла мати й зчинила безсилу бурю матерніх жалощів та гніву.

— А чо' він до мене в'язне! — відрубав на її сваріння Джонні.— Не бачить, що я виморився?

— Я вже такий, як ти, завбільшки! — репетував Віл, тулячись до матері й розмазуючи по обличчі сльози, грязюку та кров. — Уже такий, як ти, а скоро буду більший! Тоді я тобі дам бубни, ось побачиш!

— То йшов би робити, як ти вже такий великий, — відрубав Джонні.— Ось чого тобі треба. Робити б ішов. Час би вже матері до якогось діла тебе притулити.

— Він же ще малий! — обурилась мати. — Ще ж зовсім дитина!

— Я менчий був, як став до роботи.

Джонні хотів був ще виливати своє уражене почуття справедливості, та нараз стулив рота, крутнувся і набурмосений рушив у дім — лягати спати. Двері до його комірчини стояли розчинені, щоб находило тепло з кухні. Роздягаючись напівпотемки, він чув, як мати розмовляє з сусідкою, що забігла до них. Мати плакала, і мову її переривало кволе шморгання.

— Не доберу я ума, що це з моїм Джонні діється, — долетіло до хлопця. — Ніколи він такий не був. Завше ж було покірливе, як ягнятко. Та він таки й є золотий хлопець, — заквапилась вона додати. —

Роботящий, і працювати, таки правда, зарано пішов. Та хіба ж я винна. Я ж усе пантрую, як ліпше, ти сама знаєш.

З кухні знову почулося шморгання, а Джонні промурмотів сам до себе, заплющивши очі:

— Ще б пак не роботящий…

Другого ранку мати так само видерла його з обіймів сну. І знов убогий сніданок, і дорога в темряві, і бліде світання над дахами, і знову, відвернувшись від нього, Джонні ввійшов у фабричну браму. Настав ще один день із низки незліченних днів, зовсім однакових.

Все ж бували в Джонниному житті й відміни — тоді, як він переходив на іншу роботу або як йому траплялося захворіти. В шість років він був за няньку меншим братам і сестрам. У сім його віддали на фабрику — намотувати шпулі. У вісім він перейшов на іншу фабрику. Там робота його була навдивовижу легка. Він мав тільки сидіти з паличкою в руці та спрямовувати потік тканини, що лився повз нього. Той потік випливав із пащі машини, обтікав гарячий барабан і плив кудись далі. А Джонні весь час сидів на одному місці, під сліпучим газовим світильником, ніколи не бачивши денного світла, і сам робився ніби часткою машини.

Па тій роботі він був щасливий, попри парку духоту в цеху, бо ж, іще дитина, він умів мріяти, втікати з дійсності. Яких лишень чудовних снів не переснив він на яві, стежачи за нескінченною річкою тканини, що, паруючи, текла повз нього. Але одноманітна робота не спонукала ні рухатись, ні думати, і він мріяв щодалі менше, а розум його ставав млявий і дрімливий. Одначе він заробляв два долари на тиждень, а два долари якраз становили різницю між справжнім голодом і хронічним недоїданням.

Та в дев'ять років він ту роботу втратив, захворівши на кір. Видужавши, Джонні пішов працювати на гуту. Платня там була краща, й

робота потребувала вправності. Платилося відрядно, і що дужче він наламував руку, то більше заробляв. Тут уже була якась спонука, і під тією спонукою Джонні зробився знаменитим робітником.

Робота була не яка й хитра — прив'язувати до пляшечок скляні затички. На поясі в Джонні висів жмут мотузочок. Пляшечки він брав між коліна, щоб працювати обома руками. Так він сидів, схилившись над своїми коліньми, згорбивши вузькі плечі й згнітивши огруддя, по десять годин щодня. На легені воно було не дуже корисно, зате його денний виробіток сягав трьох тисяч шестисот пляшечок.

Директор дуже ним пишався й показував його всім відвідувачам. Три тисячі шістсот пляшечок проходило через його руки за десять годин. Це означало, що він досяг досконалості машини. Навчився уникати всіх зайвих рухів. Кожен порух худих його рук і тоненьких пальчиків був швидкий і точний. Він працював з великим напруженням, що виснажувало йому нерви. Руки йому почали сіпатись маніть уві сні, а вдень він і зовсім не міг скинути з себе напругу й перепочити. Він лишався увесь час ніби накручений, і руки йому сіпалися вже самі. Джонні став марніш, жовтий на виду, і кашель, що не кидався його зроду, Ще подужчав. Урешті хирні його легені в завжди здушених грудях здолало запалення, і він утратив роботу на гуті.

Потім він повернувся на ту саму джутову фабрику, де Колись починав свою першу роботу, — намотувати шпулі.

Однак тут він міг сподіватись на підвищення. Він був добріш робітник і мав згодом перейти до шліхтувальні, а ще пізніш до ткацького цеху. А вище вже не було для нього нічого, тільки наганяти виробіток.

Машини тепер крутилися швидше, ніж тоді, як він уперше став до роботи, а голова його працювала повільніше. Тепер він уже ні про що не мріяв, хоч, як був менший, тільки й тішився мріями. Одного разу він був закохався. Це ще тоді, як він направляв тканину на гарячому барабані, й

закохався він у директорову дочку. Вона була набагато старша за нього, вже доросла дівчина, і бачив він її разів усього п'ять чи шість, та й то здалеку. Але те йому не вадило. На поверхні тканинної річки, що текла перед ним, Джонні малював уявою осяйні картини майбутнього — як він переробляє величезні гори роботи, винаходить чудодійні машини, сам стає директором фабрики — і врешті обнімає свою кохану й цнотливо цілує її в чоло.

Але все те було давно, дуже давно, ще поки не став він надто старий і виморений, щоб кохати. Та й директорова дочка вийшла заміж і кудись виїхала, а Джоннина уява заснула. І все ж гарні то були мрії, і він часто згадував їх, як інші люди згадують про своє дитинство, коли вони ще вірили в казки, в добрих чарівниць. Сам він ніколи не вірив ні в чарівниць, ні в Санта-Клауса, але вірив щирісінько в ті щасливі картини, що уява малювала йому на повитій парою річці з тканини.

Дорослим він зробився дуже рано. В сім років, як він одержав свою першу платню, почалось його юнацтво. ІЗ ньому зародилося певне відчуття незалежності, і взаємини його з матір'ю змінилися. Тепер він був зарібник, добував хліба собі й родині, мав своє діло у світі, отож почувався ніби рівним їй. А змужнілість, повна змужнілість прийшла до нього по одинадцятому році, як його на шість місяців поставили в нічну зміну. Бо хто працює в нічній зміні, той уже не може залишатися дитиною.

Було в його житті й кілька великих подій. Одного разу мати купила каліфорнійських сушених слив. Та ще двічі пекла бабку. То були справжні свята. Джонні згадував ті дні з великою приємністю. Тоді ж гаки мати нахвалялася колись зготувати зовсім надзвичайну страву — "плавучий острів" вона її називала, — що, мовляв, куди смачніша навіть за бабку. Цілі роки чекав Джонні того дня. коли він сяде за стіл і побачить перед собою "плавучий острів", аж помалу сам відсунув ту надію в царину недосяжних ідеалів.

Якось він знайшов на тротуарі срібного чвертака. То була також велика подія в його житті, до того ще трагічна. Щойно загледівши блискучого срібняка, ще й не підібравши його, Джонні вже знав, що повинен зробити. Вдома, звісна річ, не ставало на харчі, і треба було принести ті гроші додому, як він приносив щосуботи ввечері свою платню. Думати, як слід учинити, тут не доводилося; однак він ніколи не діставав для себе ані цента зі своїх зароблених грошей, а йому прикро хотілося цукерок. Він просто жадав солодощів, що перепадали йому тільки на Великі свята.

Джонні й не пробував дурити себе. Він знав, що це гріх, і згрішив умисне, обжершись цукерками на цілих п'ятнадцять центів. Решту десять центів він відклав на ще одну оргію, але, не звиклий носити при собі гроші, загубив їх. Те сталося саме тоді, як його гризло сумління після вчиненого, і видалось йому актом божої відплати. Він ужахнувся, відчувши, як близько грізний і розгніваний бог. Бог усе бачив і не забарився з карою, не давши йому навіть спожити весь зиск із свого гріха.

Джонні вважав той учинок за єдиний тяжкий злочин у своєму житті, і на згадку про нього в хлопцеві щоразу прокидалося сумління й шпигало його знову. То була єдина його пекуча таємниця. А вдача й саме життя примушували Джонні гірко шкодувати за тим учинком. Він був невдоволений з того, як витратив знайденого чвертака. Можна було б ужити його краще; якби він знав, що бог такий скорий на кару, він був би проїв усі гроші за одним разом. Тисячу разів він витрачав подумки того чвертака, і щоразу вигідніше.

В нього був ще один спогад із минулого, стертий і невиразний, але навіки втовкмачений йому в душу страшними ногами його батька. То був не спогад про якусь окрему подію, а радше кошмар, схожий на ту спадкову пам'ять, коли людина вві сні падає, ніби спогадуючи пригоди своїх прадавніх предків-деревиків.

Та згадка ніколи не навідувала Джонні в білий день, воли він не спав. Вона завше приходила вночі, в постелі, гаме в ту хвилю, коли його свідомість поринала й розчинилась у сні. І щоразу він злякано прокидався, а в першу моторошну мить йому здавалось, наче він лежить упоперек ліжка в ногах. А в самому ліжку йому ввижались невиразні обриси батька й матері. У вічі Джонні свого батька не пам'ятав. Йому пригадувалось тільки оте єдине: страшні й безжальні батькові ноги.

Ранні його спогади ще не згасали в ньому, але пізніх він не мав. Усі дні його життя були однакові. "Учора" чи "торік" він сприймав так само, як би й "тисячу років тому" — чи "перед хвилиною". Ніколи нічого не ставалось. Не було подій, що позначали б плин часу. І час не плив. Він усе лишався на місці. Рухалися тільки невпинні машини, та й то на одному місці — хоча й дедалі швидше.

Як йому вийшло чотирнадцять років, його перевели до шліхтувальні. То була грандіозна подія. Нарешті сталося щось таке, що можна згадувати довше, ніж нічний сон чи навіть день тижневої виплати. Це означало нову еру, машинову олімпіаду[14], початок літочислення. "Допіру як я перейшов до шліхтувальні…", або: "Це вже як я перейшов…", або: "Це ще як я не перейшов до шліхтувальні", — раз у раз чулося тоді від Джонні.

Шістнадцятий свій день народження він відсвяткував уже в ткацькому цеху, де йому дали верстат. Там знову з'явилася спонука — робота була відрядна. І він відзначився, бо фабрика давно перекувала його на досконалу машину. По трьох місяцях він працював уже на двох верстатах, а ще згодом на трьох і на чотирьох.

Під кінець свого другого року в ткальні він виганяв на своїх верстатах більше за будь-кого з ткачів, а не дуже вправних випереджав більш ніж удвічі. І вдома настали ліпші часи, як він досяг вершини свого заробітку. А втім, не можна сказати, що була в них яка зайвина. Діти підростали. Вони їли більше. І ходили до школи, тож треба було купувати книжки. Та й чогось що швидше Джонні працював, то швидше все дорожчало.

Побільшало навіть комірне, хоч будинок уже трохи-трохи не розвалювався.

Джонні вигнався вищий, але від того здавався ще худіший. І нерви йому розшарпалися ще дужче, і зробився він дратливіший та зліший. Прикрий досвід навчив менших дітей обминати його чимдалі. Мати шанувала його як зарібника, однак та пошана була трохи забарвлена острахом.

Ніяких радощів його життя не знало. Як настають і відходять дні, він ніколи не бачив. Ночі його минали в темному й неспокійному сні, а решту часу він працював, і свідомість його була свідомістю машини. Опріч роботи, він не мав у голові нічого. Не мав жодних ідеалів і лиш одну ілюзію: ніби він п'є справжню каву. Він був робочою худобиною, та й годі. Ніякого духовного життя він не знав; і все ж десь у найглибших криївках його мозку, навіть для нього самого незвісно, зважувались і відзначалися кожна година його праці, кожен порух рук, кожне скорочення м'язів — і помалу готувалися вчинки, що мали вкинути в подив і його самого, і весь його тісний світ.

Одного дня, пізньої весни, він прийшов увечері з роботи, почуваючись аж надзвичай стомленим. За столом, як він сідав, панувала якась піднесена нетерплячка, та він нічого не завважив. Машинально, в понурій мовчанці, поглинав він вечерю, що поставлено перед ним. Усі діти охкали, та гмукали, та плямкали губами. Але Джонні не чув нічого.

— Та ти знаєш, що їси? — вихопилось нарешті в матері.

Джонні порожніми очима подивився на свою тарілку, тоді на матір.

— "Плавучий острів"! — тріумфально оголосила вона.

— А… — протяг Джонні.

— "Плавучий острів"! — хором підхопили діти.

— А… — знову протяг він. Та, набравши ще два-три ложки, додав — Чо'сь мені сьо'дні не хочеться їсти.

Він поклав ложку, відсунув стільця і втомлено підвівся.

— Ма'ть, лягатиму вже спати.

І пішов до своєї комірчини, тягнучи ноги ще дужче, ніж звикле. Роздягатися здалось йому титанічною роботою, страхітливо зайвою; він аж заплакав від знесилля й заліз у ліжко, так і не ззувши другого черевика. В голові йому щось росло й напухало, мозок тужавів і терпнув, думки туманіли. Кощаві пальці наче поробилися товсті, мов руки, а пучки набрякали й терпли, як і мозок. Поперек ломило нестерпуче. Боліли всі кісточки, всеньке тіло. А в голові почали скреготіти, гупати, брязкати й дудніти мільйони ткацьких верстатів. Увесь світовий простір сповнився летючими човниками. Вони пурхали туди й сюди, снуючись поміж зірок. Джонні сам працював на тисячі верстатів, що ткали чимраз швидше й швидше, і мозок його розмотувався, теж чимраз швидше, сотаючись у пряжу для тисяч летючих човників.

Другого ранку він не пішов на роботу. Був надміру заклопотаний — ткав без упину на тисячі верстатів, що стугоніли у нього в голові. Мати на роботу пішла, однак перше послала по лікаря. Той сказав, що в хлопця тяжка форма грипу. Дженні лишилася доглядати брата й робила все, що звелів лікар.

Грип виявився справді дуже тяжкий, і лиш за тиждень Джонні уперше вдягнувся й насилу подибав по хаті. Ще за тиждень, запевнив лікар, можна буде вийти на роботу. В неділю по обіді, якраз того дня, як Джонні очуняв, його навідав майстер із ткацького цеху. Джонні в нього найкращий ткач, сказав він матері. Місце йому держать, нехай з того понеділка виходить.

— Чо' ж ти не подякуєш, Джонні! — знепокоєно нагадала мати. — Він такий слабий був, іще й досі не при собі,— виправдовуючись, пояснила вона гостеві.

Джонні сидів згорбатіло й дивився собі під ноги. Він сидів так ще довго по тому, як майстер пішов. Надворі було тепло, і по обіді він вийшов та сів на ганку. Губи його часом ворушилися. Він ніби поринув у якісь нескінченні обрахунки.

Другого дня, щойно надворі потепліло, він знову вийшов і сів на ганку. Тепер він узяв із собою папір та олівця й провадив свої обрахунки вже на папері, навдивовижу ретельно й уперто.

— Що йде за мільйонами? — спитав він опівдні Віла, коли той вернувся зі школи. — І як його рахувати?

Надвечір Джонні закінчив ту справу. Щодня потім, уже без паперу й олівця, він виходив, сідав на ганку й пильно дивився на самотнє дерево, що росло навпроти через вулицю. Він розглядав те дерево цілі години поспіль, і надто його цікавило, як від вітру гойдалося гілля чи тріпотіло листя. Цілий той тиждень Джонні був немов заглиблений у якусь велику раду з самим собою. В неділю, сидячи на ганку, він кілька разів засміявся голосно, стривоживши матір, що вже багато років не чула, як він сміється.

У понеділок рано, ще поночі, вона підійшла до ліжка будити його. Джонні відіспався за тиждень і прокинувся зразу. Він не опинався, не чіплявся за укривало, як мати почала стягати його. Лежав собі спокійно і промовив теж спокійно:

— Шкода праці, ма'.

— Т'адже спізнишся! — сказала мати, думаючи, що він ще не прочумався зі сну.

— Я не сплю, ма', і кажу тобі — шкода праці. Краще підчепись. Я не хочу вставати.

— З роботи ж вилетиш! — ужахнулась мати.

— Не хочу я вставати, — знову промовив він якимсь чудним, байдужим голосом.

Того ранку мати сама не пішла на роботу. Це вже була така хвороба, якої вона й не чула зроду. Гарячку, маячення вона б зрозуміла, але це ж видиме божевілля. Вона знов укрила сина й послала Дженні по лікаря.

Коли той прийшов, Джонні мирно спав собі й так само мирно прокинувсь та дав подержати себе за живчик.

— Нічого страшного, — сказав лікар. — Просто виснажений дуже. Сама снасть лишилася.

— Та він завше такий був, — озвалась мати квапливо.

— Ну, йди вже, ма', дай мені доспати.

Джонні говорив лагідно й сумирно. Так само сумирно перевернувся він на другий бік і заснув знову.

О десятій годині він збудивсь і одягнувся. Вийшов на кухню; мати стріла його зляканою міною.

— Ну, я йду, ма',— заявив він. — Оце хочу попрощатися.

Мати як стояла, так і сіла. Затулила обличчя фартухом і заплакала. Джонні терпляче ждав.

— Я ж так і знала… — хлипала мати. — І куди ж ти хоч підеш? — урешті запитала вона, віднявши фартуха й звівши на сина радше приголомшений, аніж зацікавлений вид.

— Не знаю… Куди очі світять.

Як він вимовляв ті слова, в уяві його нараз незвичайно яскраво постало дерево через вулицю. Воно ніби ховалось у нього під повіками, і він міг побачити його, скоро-но захоче.

— А робота? — затремтів материн голос.

— Я вже ніколи нічо' не робитиму.

— Господи боже, Джонні! — зойкнула вона. — Що це ти кажеш!

Його слова видалися їй блюзнірством і вразили, немов матір, що почула, як діти її зрікаються бога.

Та що це набігло на тебе!? — кволо спробувала вона нагримати на нього.

— Обрахунки, — відповів він. — Просто обрахунки, й квит. Я знаєш скільки перерахував того тижня… І вирахував таке, що диво!

— Не тямлю, до чого тут обрахунки, — шморгнула мати.

Джонні терпляче осміхнувся, і її знову вразило, що в

ньому нема й сліду постійної його злості та дратливості.

— Ну, то я тобі розкажу. Я просто геть виморився. А що мене виморило? Рухи. Я весь час рухаюсь, відколи на світ уродився. Я втомився

рухатись, годі з мене. Пам'ятаєш, як я на гуті працював? Я там за день по тридцять шість сотень пляшок перепускав через руки. Як рахувати по десять рухів на пляшку — це тридцять шість тисяч за день. А за десять днів — триста й шістдесят тисяч. А за місяць — мільйон і вісімдесят тисяч. Ну, вісімдесят тисяч скиньмо, — промовив він поблажливо-недбало, мов щедрий доброчинець, — вісімдесят тисяч скиньмо, то виходить мільйон за місяць, цебто дванадцять мільйонів за рік.

Біля верстата я рухавсь удвічі стільки. Це виходить двадцять і п'ять мільйонів на рік, а мені — наче я отак уже рухаюсь трохи не мільйон років.

Ну, а цей тиждень я не рухався зовсім. Годину, й дві, й три сиджу й не рухнусь ані разу. Знала б ти, як воно гарно — отак сидіти, годину, й дві, й три, і нічо' не робити! Я досі ніколи не був щасливий. Ніколи я не мав часу. Все рухався й рухався. Яке вже там щастя! А тепер годі з мене. Тепер я собі сидітиму, й сидітиму, й спочиватиму, й спочиватиму, й спочиватиму, а тоді… ще сидітиму й спочиватиму.

— А що ж буде з Віла й менчих? — спитала мати розпачливо.

— Еге ж, з Віла й менчих… — промовив він услід. Проте в голосі його не було прикрості. Він давно знав материні горді заміри щодо меншого брата, але думка про те вже не дошкуляла його. Тепер усе дарма… Навіть це.

— Я, мамо, знаю, що ти надумала для Віла — щоб він вивчивсь на бухгалтера. Та шкода праці, з мене годі. Нехай стає на роботу.

— А я ж тебе ростила, гляділа… — знов заплакала мати, піднесла була фартуха до обличчя, та й передумала.

— Не ростила ти мене, мамо, — відповів Джонні сумовито-лагідно, — Я сам себе виростив, ма', і Віла я теж виростив. Він он уже більший мене,

і товщий, і вищий. Я, ма'ть, недохарчований змалечку. А він як став підростати, я вже на роботу пішов та й для нього хліба заробляв. Тільки годі вже, квит. Хай Віл іде працює, так як я, або хай його хоч дідько візьме, про мене. Мені вже несила. І ну, то я піду. То ти не хочеш і прощавай мені сказати?

Мати не відповіла. Вона знову плакала, затуливши обличчя фартухом. Джонні ще постояв хвильку на дверях.

— Я ж усе пантрувала, як ліпше, — хлипала мати.

Джонні вийшов із дому і почвалав вулицею. Бліда радість проступила в нього на виду, як він загледів самотнє дерево.

— Тепер нічо' не робитиму, — сказав, чи радше промугикав він півголосом сам до себе. Поглянув задумливо на небо, але яскраве сонце аж у очі вдарило й засліпило його.

Перед ним стелилася довга дорога, та він не поспішав. Проминув джутову фабрику. До вух долетів приглушений стугін ткацького цеху, і він осміхнувся. То була лагідна, сумирна усмішка. Ні до кого він не мав зненависті, навіть до грюкотливих, скреготливих машин. Не було в ньому ніякої гіркоти, лише безмежна жадоба спокою.

Що далі він простував, то рідшали будинки та фабрики й більшало чистого поля. Нарешті місто лишилося позаду, і він увійшов у зелену посадку понад залізницею. Ішов він не по-людському й вигляд мав не людський. То була якась карикатура на людину — калікувате, хиряве живе створіння без назви, що пленталося, мов недужа мавпа, з обвислими безвладно руками, згорблене, вузькогруде, химерне й страшне.

Джонні обминув невеличку станційку й ліг у траву під деревом. Там він пролежав аж до вечора. Часом куняв, і руки йому тіпалися вві сні. А

прокинувшись, він лежав нерухомо, стежив за пташками або дивився крізь гілля вгору, на небо. Раз чи двічі засміявся вголос — не згадавши щось, а просто так.

Як минуло смеркання і запала ніч, на станції зупинився вантажний потяг. Поки паровоз маневрував, переганяючи на бічну колію частину вагонів, Джонні скрався до потяга, відсунув двері одного порожнього вагона й незграбно, насилу заліз до нього. Засунув зсередини двері. Паровоз засвистів. Джонні лежав у темряві й осміхався,

А-ЧО

Корал росте, пальма росте,

а людина вмирає.

Таїтянська приказка

А-Чо не розумів по-французькому. Стомлений сидів він у переповненій залі суду й нудився, вслухаючись у нескінченний потік уривчастих французьких слів, що лився з уст то одного, то другого урядовця. їхні виступи здавались А-Чо безглуздим гелготанням. Його тільки дивувало, які французи дурні: шукали-шукали, та так і не знайшли того, хто вбив Чан-Га. Тим часом усі п'ятсот кулі з плантації знали, що вбив його А-Сан, але А-Сана навіть не заарештували. Щоправда, кулі домовились між собою нікого не виказувати, але справа була зовсім проста, і французи могли б легко довідатись, що вбивця А-Сан. Ну й дурні ж вони, оті французи!

А-Чо нічим не завинив, і боятися йому було нічого. Він зовсім не брав участі у вбивстві. Так, він був присутній при цьому; Шеммер, плантаційний наглядач, одразу вскочив у барак і застав там його і ще чотирьох інших кулі. Ну то й що? Чан-Га шпортонули всього двічі. І дурневі зрозуміло, що

п'ять чоловік не могли завдати дві ножові рани. Якби навіть кожен ширнув по разу, то й то вбивців було б щонайбільше двоє.

Отакими міркуваннями керувався А-Чо, коли з чотирма заарештованими товаришами брехав, плутав і напускав туману в суді, розповідаючи про те, що сталося. Вони почули, що когось убивають, і разом з Шеммером кинулись до барака. Тільки вони прибігли туди раніше за Шеммера — от і все. А Шеммер засвідчив, що випадково проходив повз барак, почувши сварку, зупинився й постояв принаймні хвилин з п'ять надворі, а потім, коли вскочив усередину, то застав там усіх тих, хто сидить на лаві підсудних. Вони, мовляв, аж ніяк не могли зайти перші, бо він стояв під єдиними дверима, що вели до барака. Ну й що? А-Чо і його четверо товаришів засвідчили, що Шеммер помиляється. Кінець кінцем їх відпустять — усі вони були певні цього. Хіба ж можна відрубати аж п'ять голів за дві ножові рани? Крім того, жоден чужоземний диявол не бачив убивства. Тільки ж оці французи такі дурні. В Китаї — А-Чо це добре знав — суддя наказав би завдати усіх п'ятьох на тортури, і вони б сказали правду. Бо правду легко витягати тортурами. А французи до тортур не вдавалися — більших дурнів тільки пошукати! Тим-то вони ніколи й не дізнаються, хто вбив Чан-Га.

Але А-Чо розумів не все. Англійська компанія, якій належала плантація, привезла на Таїті п'ятсот кулі, витративши на це немалі гроші. Власники акцій вимагали дивідендів, а компанія ще й не почала їх сплачувати, тож їй було зовсім не вигідно, щоб цінні робітники взялися вбивати один одного. А французам, зі свого боку, страшенно кортіло продемонструвати перед китайцями усі чесноти й переваги французької юстиції. Час від часу, задля прикладу, конче треба кого-небудь покарати. Та й яка користь з Нової Каледонії, якщо туди не засилати людей доживати віку в злигоднях і муках на кару за те, що їм властиві людські вади?

Цього А-Чо не розумів. Він сидів у суді й чекав вироку, який звільнить його й товаришів; вони повернуться на плантацію, щоб допрацювати зазначений у контракті термін. Скоро цей вирок проголосять. Слухання

справи йде до кінця. Він ясно це бачив. Свідків уже допитали, французькі дияволи перестали гелготати. Вони теж стомилися і, очевидячки, нетерпляче дожидали вироку. Тим часом він згадував ту добу, коли підписав контракт і сів на корабель, що плив до Таїті. Злиденне було життя в їхньому селі над морем, і коли він завербувався на п'ять років у південні моря за п'ятдесят мексіканських центів денно, то вважав, що йому несказанно поталанило. Дорослі чоловіки в селі працювали за десять мексіканських доларів річно, а деякі жінки цілий рік плели сіті за п'ять доларів, дівчата ж, які наймалися служницями до крамарів, заробляли всього чотири долари. А от йому мали платити п'ятдесят центів за день — за один день, всього за один день він одержуватиме такі величезні гроші! Дарма, що праця важка. Через п'ять років він повернеться додому — так записано в контракті,— і йому більше ніколи не доведеться працювати. Він стане багатою людиною, купить будинок, одружиться, в нього ростимуть діти, що його шануватимуть. За будинком у нього буде садочок — місце для роздумів і спочинку, посеред саду ставочок, де плаватимуть золоті рибки, на деревах теленькатимуть на вітрі дзвіночки, а навкруги здійматиметься мур, щоб ніхто не порушував його спокійних роздумів.

Ну що ж, із цих п'яти років він уже відпрацював три. Дома його-бо й зараз вважали багатою людиною, адже він заробив силу грошей. Мине всього два роки, вій назавжди попрощається з плантацією на Таїті й поїде додому, де зможе досхочу спочивати й думати. Але тепер він зазнає збитків, бо, на своє лихо, був у бараці, коли вбили Чан-Га. Цілі три тижні справляв лежня в тюрмі, і щодня, впродовж трьох тижнів, пропадало п'ятдесят центів. Та незабаром суд прийме ухвалу — і він знову вийде на роботу

А-Чо сповнилось двадцять два роки. Це був веселий, добродушний хлопчина, усмішка не сходила йому з уст. Тіло він мав гнучке, як у всіх азіатів, а обличчя круглісіньке, наче місяць; воно сяяло такою благодушністю й душевною добротою, які не часто трапляються серед його земляків. І зовнішність ця не була оманлива. Він ніколи ні з ким не сварився, не бився. В азартні ігри він не грав. Гравець має бути черствий,

а він мав ніжну душу. Він був непримхливий і міг тішитися простими радощами, які давало життя. Тиша й спокій прохолодного вечора після виснажливої роботи під палючим сонцем на плантації бавовника були для нього безмежною втіхою. Він міг сидіти годинами, споглядаючи квітку, міркуючи над таємницями й загадками буття. Блакитна чапля на вузенькій смужці піщаного берега, сріблистий сплеск летючої риби, перлинно-рожевий захід сонця над лагуною — все зачудовувало його так, що він зовсім не помічав ні плину гнітючих днів, ані шмального Шеммерового нагая.

Шеммер, Карл Шеммер — то був звір, усім звірам звір. Але платню свою він одержував недаремно, видушуючи всі сили з п'ятисот рабів, бо всі вони були таки раби, поки не відпрацюють зазначений у контракті термін. І Шеммерові доводилося добряче працювати, щоб визискати снагу з п'яти сотень тіл, які сходили потом, і перетворити її в паки пухнастої, готової до вивозу бавовни. Тільки завдяки своїй невблаганній, бездушній жорстокості первісного звіра він міг здійснювати таке перетворення. За поміч йому був товстий шкіряний ремінь, три дюйми завширшки і один ярд завдовжки, з яким він завжди їздив верхи плантацією. Цей пояс міг щомить оперіщити з виляском, мов пістолетний постріл, голу зігнуту спину якого-небудь кулі. Коли Шеммер виїздив у поле, такі постріли лунали частенько.

Незабаром після того, як законтрактовані китайці прибули на плантацію, Шеммер одним ударом кулака вбив кулі. Він не те що розтрощив йому голову, як яєчну шкаралупу, але всередині в ній усе збовталося, і, послабувавши тиждень, кулі помер. Та китайці не поскаржилися французьким дияволам, що владарювали на Таїті. Стосунки з Шеммером — це їхня особиста справа, і не слід втручати в неї сторонніх. Його гніву треба берегтися достоту так, як бережешся отруйних укусів сколопендр, що ховаються в траві, а дощовими ночами заповзають у бараки. І китаяги — як їх прозвали вайлуваті смагляві таїтяни — намагалися не гнівити Шеммера. А задля цього їм доводилось працювати з останніх сил. Удар Шеммерового кулака дав компанії кілька тисяч доларів чистого зиску, і Шеммерові нічого не було.

Французи, не мавши хисту до колонізаторства, хоч як вони силкувалися, не зуміли використати природних багатств острова, отож мусили задовольнитися тим, що англійська компанія процвітає. Яке їм діло до Шеммера з його страхітливим кулаком! Помер якийсь кулі — ну то й що? Він же китаяга. До того ж помер він од сонячного удару, як це констатував лікар. Щоправда, за всю історію Таїті ще ніхто не вмирав од сонячного удару. Але це був факт, нехай виключний, але факт. Саме так і записав лікар. Він був цілком безсторонній. Адже дивіденди треба сплачувати, інакше в довгому реєстрі банкрутств на Таїті з'явиться назва ще одної компанії.

Цих білих дияволів годі й збагнути. Чекаючи вироку, А-Чо міркував над їхньою таємничою природою. Ніяк не вгадаєш, що в них на думці. З тих білих дияволів, що їх зустрічав А-Чо, усі були однакові: офіцери й матроси на кораблі, французькі урядовці, кілька службовців на плантації, нарешті Шеммер. Вони мислили так химерно, що ніяк не добереш, чого їм від тебе треба. Вони скаженіли без усякої причини, і їхній гнів був завжди небезпечний. В такі хвилини білі дияволи ставали люті, мов хижі звірі. Часом вони дратувалися через якусь дрібницю, але при нагоді могли працювати наполегливіше за китайців. Білих ніяк не порівняєш з поміркованими китайцями, — вони страшенні ненажери, їдять од пуза, а п'ють ще більше. Китаєць ніколи не знає, чи вмилостивить їх, чи розгніває. Ніяк не вгадаєш заздалегідь. Що сьогодні сподобалося, завтра викликало спалах люті. Очі білих дияволів завішені фіранками, що ховають їхні думки від погляду китайця. І понад усе вражає надзвичайна енергія білих дияволів, їхня здатність працювати, долати перепони, досягати своєї мети, підкоряти своїй волі всяке земне створіння, ба навіть керувати стихіями. Так, білі якісь особливі, дивовижні істоти — справжні дияволи. Взяти хоча б Шеммера.

А-Чо дивувало, чому суд так довго ухвалює вирок. Ніхто з обвинувачених навіть пальцем не зачепив Чан-Га. А-Сан убив його сам. Він зробив це так: однією рукою схопив Чан-Га за косу, загнув йому голову назад, а другою рукою вдарив ножем у груди. Він загородив ножа двічі. Сидячи в залі суду й заплющивши очі, А-Чо знову бачив сцену

вбивства: сварку, лайку, брудні образи на адресу шанованих предків, прокляття на голову ще не народжених поколінь. Ось А-Сан стрибає до Чан-Га, хапає супротивника за косу й двічі штрикає його ножем, розчиняються двері, вбігає Шеммер, всі кидаються до виходу, А-Сан утікає, в повітрі шугає Шеммерів ремінь, заганяючи тих, що лишилися, в куток, ляскає револьверний постріл — сигнал, що ним Шеммер викликає підмогу. А-Чо здригався, переживаючи все це знову. Ремінь улучив був його по щоці й здер шкіру. Виступаючи на суді, Шеммер упізнав А-Чо по цій рані і посвідчив, що він один з убивць. Зараз рана загоїлася. Ото був удар! Якби ремінь був улучив на півдюйма праворуч, він би був позбувся ока. Далі сцена вбивства зникла з-перед очей А-Чо, її заступив садок роздумів і спочинку, що його він неодмінно заведе, коли повернеться на батьківщину.

Коли суддя зачитував вирок, обличчя А-Чо було незворушне. Такі ж незворушні були й обличчя його товаришів. Незворушними залишались вони й тоді, коли перекладач пояснив, що всіх п'ятьох визнано винними в убивстві Чан-Га, що А-Чоу відрубають голову, А-Чо повинен відбути у Новій Каледонії двадцять років каторги, Вон-Лі — дванадцять, а А-Тон — десять. Хвилюйся тут чи не хвилюйся — нічогісінько не вдієш. Навіть А-Чоу сидів із скам'янілим, як у мумії, обличчям, хоча присудили відрубати саме його голову. Суддя гелготав далі, а перекладач пояснив: обличчя А-Чоу — якому найбільше дісталося від Шеммерового ременя — безперечно доводить його про винність, а що одного з убивць треба скарати, то вирішили відрубати голову саме йому. Обличчя А-Чо також має добрячий рубець — це свідчить про його присутність на місці злочину і причетність до вбивства, тому його засудили на двадцять років каторги. Суддя пояснив кожному — аж до А-Тона, що одержав десять років, — з яких міркувань йому ухвалили вирок. Нехай китайці раз назавжди затямлять собі, сказав наприкінці суддя, що закон є закон і в Таїті його пильнуватимуть, хоч би там що.

П'ятьох китайців одвели назад у тюрму. Ніхто з них не відчував ні подиву, ні суму, хай який був несподіваний вирок. Маючи справу з білими дияволами, вони вже давно звиклися з усякими несподіванками. Від них

можна чекати чого завгодно. Тяжка кара за злочин, якого вони не вчинили, здавалась не дивнішою за безліч інших дивних вчинків білих дияволів. В наступні тижні А-Чо часто з цікавістю споглядав А-Чоу. Йому мали відтяти голову гільйотиною, яку вже споруджували на плантації. Цій людині вже не бачити ні похилого віку, ані саду, де можна зажити спокійно. А-Чо розважав і міркував над питаннями життя і смерті. Власна доля його не турбувала. Двадцять років — це лишень двадцять років. Омріяного садка доведеться довше почекати, оце й тільки. Він був молодий і, як усі азіати, відзначався великою терплячістю. Що ж, він чекатиме двадцять років; до того часу кров у нього охолоне, і він повніше оцінить мирний спокій свого саду. А-Чо придумав назву: Садок Вранішнього Спокою. Цілісінький день потому він був щасливий; у нього з'явилося натхнення, і він склав повчальну приповідку про переваги терплячості; ця приповідка дуже втішила в'язнів, особливо Вон-Лі й А-Тона. А-Чоу, однак, вислухав її без великого захоплення. Голову його мали відокремити від тулуба так скоро, що він зовсім не потребував терплячості, щоб дочекатися цієї події. Він уволю палив, смачно їв, солодко спав і зовсім не вважав, що час тягнеться повільно.

Крюшо був жандарм. Він прослужив двадцять років у колоніях, побував скрізь від Нігерії та Сенегалу до південних морів, проте за ці двадцять років розуму йому не прибуло анітрішки. Він лишився такий самий тупий і обмежений, як і замолоду, коли жив у селі на півдні Франції. Він любив дисципліну й боявся начальства; для нього вся різниця між богом і жандармським сержантом полягала тільки в мірі рабської покори, з якою їх слід трактувати. Власне кажучи, сержант важив для нього куди більше, ніж бог. Слуги божі промовляли до нього раз на тиждень — у неділю, — в інші дні бог був далеко, а сержант звичайно десь поблизу.

Саме Крюшо випало привезти тюремникові письмове розпорядження верховного судді передати до рук жандарма особу А-Чоу. Але трапилось так, що напередодні ввечері верховний суддя влаштував бенкет на честь капітана й офіцерів французького військового корабля. Рука йому тремтіла, коли він вранці писав розпорядження, а очі так боліли, що він

його навіть не перечитав. Зрештою, він списував на той світ якогось там китайця. Отож суддя не помітив, що не дописав останньої літери в прізвищі А-Чоу. В розпорядженні стояло "А-Чо", і коли Крюшо вручив папір тюремникові, той передав йому А-Чо. Крюшо посадовив зазначену особу поряд з собою у візок, запряжений парою мулів, і вони поїхали.

А-Чо зрадів, вийшовши з в'язниці на залитий сонцем обшир. Він сидів поруч із жандармом і всміхався. Зауваживши, що мули везуть їх на південь, до Атімаоно, він усміхнувся ще ширше. Напевне, Шеммер наказав, щоб його привезли назад. Шеммер хоче, щоб він працював. Гаразд, він працюватиме добре. Шеммер не нарікатиме на нього. День видався жаркий. Пасат ущух. Мули спітніли. Крюшо спітнів. А-Чо спітнів. Але А-Чо спека була за іграшку. Три роки працював він на плантації під палючим сонцем. Він усміхався, і його усмішка була така добродушна, що навіть тупоголовий Крюшо здивувався.

— Ти, я бачу, дивак, — врешті промовив він.

А-Чо кивнув, і його лице засяяло ще дужче. На відміну від судді, Крюшо розмовляв з ним по-канакському — а цю мову знали усі китайці, а також чужоземні дияволи.

— Чого б то я сміявся, — докірливо мовив Крюшо. — В такий день слід плакати, а не сміятися.

— Я радий, що вийшов з тюрми.

— Ну то й що? — знизав плечима жандарм.

— А хіба цього не досить? — відказав А-Чо.

— Значить, ти радієш тому, що тобі відрубають голову?

А-Чо глянув на нього розгублено й мовив:

— Адже я їду в Атімаоно, щоб працювати на плантації для Шеммера. Хіба ти везеш мене кудись в інше місце, не в Атімаоно?

Крюшо замислено погладив свої довгі вуса.

— Он воно що, — врешті мовив він, підстьобнувши правого мула. — То ти нічого не знаєш?

— Чого не знаю? — А-Чо вже потроху проймала тривога. — Хіба Шеммер не візьме мене на роботу?

— Після того, що спіткає тебе сьогодні, навряд, — зареготався Крюшо, смакуючи власний жарт. — Бачиш, після сьогоднішнього дня ти вже не зможеш працювати. Подумай сам: хіба може працювати людина без голови? — він штовхнув китайця під бока й захихотів.

А-Чо помовчав. Коли мули продріботіли що з милю під палючим сонцем, він запитав:

— А хіба Шеммер збирається відтяти мені голову?

Крюшо ствердно кивнув, осміхаючись.

— Це помилка, — поважно мовив А-Чо. — Я не той китаяга, якому мають відрубати голову. Я — А-Чо. Шановний суддя постановив, що я повинен відбути двадцять рогів у Новій Каледонії.

Жандарм засміявся. Ну й дивак цей китаєць: хоче обдурити гільйотину! Мули пробігли клусом через кокосовий гай і ще з півмилі берегом моря, що мерехтіло під сонцем, перш ніж А-Чо озвався знов.

— Але ж я не А-Чоу. Шановний суддя не казав, щоб відрубати голову мені.

— Та ти не бійся, — сказав Крюшо з добрим наміром утішити смертника. — Ця смерть не страшна. Раз — і все. Цс не те, що тебе повісять, а ти дригайся й кривляйся хвилин зо п'ять. Це однаково, що зарубати курча сокирою. Цюкнув його по шиї — і голова відскочила. Те саме й з людиною. Цюкнув — та й уже. Зовсім не боляче. Про біль не встигнеш і подумати. Справді, не думаєш. Раз голови катма, то й думати нічим. Гарна смерть! Отак би і я хотів померти — швидко, в одну мить! Тобі просто пощастило. Ти б міг, наприклад, захворіти на проказу й поволі гнити живцем: один палець на руці відпаде, потім другий, й далі й на ногах те ж саме. Знав я одного — ошпарився окропом. Два дні мучився, ніяк не міг померти. Послухав би ти, як він горлав, — за кілометр було чути. А тобі що! Тобі це буде за іграшку! Чик! Ніж перерубає шию — та й по всьому. Може, ніж тільки залоскоче. Хто його знає? Кому довелося цього скуштувати, назад не повернувся, не розказав, як йому було.

Ці слова здались йому страшенно дотепними, і півхвилини він душився зі сміху. Щоправда, веселість його була почасти вдавана, але він вважав за свій гуманний обов'язок підбадьорити китаягу.

— Але ж я А-Чо, — затято повторив той. — Я зовсім не хочу, щоб мені відрубали голову.

Крюшо насупився. Цей китаяга надто довго прикидається дурником.

— Я не А-Чоу… — почав було А-Чо.

— Годі! — урвав його жандарм. Він надув щоки й намагався прибрати сердитого вигляду.

— Кажу вам, я не… — знов почав А-Чо.

— Заткни пельку! — гримнув Крюшо.

По тому вони деякий час їхали мовчки. Від Папіїті[15] до Атімаоно було двадцять миль, і коли китаяга знов відважився заговорити, вони вже проїхали половину тієї відстані.

— Я бачив вас у залі суду, коли шановний суддя розглядав нашу справу, — почав він, — Так от. Адже ви пам'ятаєте А-Чоу, що його голову мають відрубати. Пригадуєте — А-Чоу був високий чоловік! А тепер погляньте на мене.

А-Чо враз став на ноги, і Крюшо побачив, що той справді низький на зріст. В ту ж мить у його пам'яті виник А-Чоу — справді, то був високий китаяга. Всі китаяги здавались жандармові схожими один на одного. Всі однакові на виду. Але високий зріст від низького він все-таки був спроможний відрізнити і зрозумів, що біля нього сидить не та людина. Він сильно натяг віжки, мули враз зупинилися, аж дишло вистромилось поперед них, підтягши угору хомути.

— Ви бачите, сталася помилка, — мовив А-Чо, чемно всміхаючись.

Та Крюшо думав своє. Він уже пожалкував, що зупинив візок. Про помилку судді він нічого не знав і не міг збагнути, в чому тут притичина. Він запевно знав одне: йому передали цього китаягу, щоб він одвіз його до Атімаоно, і треба будь-що його доправити. Хай це навіть і не той в'язень, хай, йому дарма. Зітнуть голову? Але ні він зрештою китаяга, а що таке, власне, китаяга? А може, тут усе гаразд, немає ніякої помилки? Хіба він знає, Що на думці в начальства? їді видніше. Хто він, власне, такий, що береться думати за начальство? Одного разу — це було цуже давно — він уже спробував подумати. Сержант сказав йому тоді: "Крюшо, ти йолоп! І що скорше ти збагнеш це, то краще для тебе. Твоє діло не думати, а слухатись, а думати — це справа старших". Він аж скривився і досади, згадавши про той випадок. До того ж якщо він повернеться в Папіїті, страта в Атімаоно затримається, а коли виявиться, що він зробив невлад, то йому добре перепаде від сержанта, котрий чекає на в'язня. А перед тим йому ще вичитають і в Папіїті.

Крюшо стьобнув мулів батогом, і візок рушив далі. Він глянув на годинника. І так уже запізнилися на півгодини, і сержант лаятиметься. Він погнав мулів швидше. І що більше А-Чо говорив про помилку, то впертішим ставав Крюшо. Упевненість, що він везе не того в'язня, аж ніяк не поліпшила настрій. Адже помилився не він, отже, діючи неправильно, він діє за правилами. Він ладен був спровадити на той світ хоч і цілий десяток невинних китаяг, аби тільки не навернути на себе сержантського гніву.

Що ж до А-Чо, то йому, коли жандарм оперіщив його по голові пужалном і гримнув, щоб він заткнув пельку, залишалось тільки мовчати. Решту цієї довжелезної дороги вони проїхали мовчки. А-Чо міркував над дивними вчинками чужоземних дияволів. їх зовсім неможливо збагнути. Те, що вони збиралися зробити з ним, було в одни лад з усіма їхніми діями. Спершу вони звинуватили и убивстві п'ятьох зовсім не причетних до цього людей, а тепер збираються відтяти голову одному з цих невинних, якого навіть вони, хоч які нетямучі, присудили тільки до двадцяти років каторги. І він анічогісінько не міг вдіяти. Він міг лише покірно чекати ухвали цих володарів життя. На одну мить А-Чо пойняв страх, і його тіло нарилося холодніш потом, але він швидко переборов себе. Нін силкувався скоритись долі, пригадуючи й повторюючи деякі вислови з "Їнь Чі Вень" ("Трактат про супокійне ниття"), та даремно: з думки не йшов омріяний садок роздумів і спочинку; А-Чо ніяк не міг зосередитись, і арешті він поплив за течією мрії і опинився у своєму садочку, слухаючи дзеленькіт розвішаних на деревах дзвоників. І о диво! Замріявшись, він раптом пригадав і повторив про себе кілька висловів із "Трактату про супокійне життя".

Заглиблений у свої приємні роздуми, А-Чо опам'ятався ліпне тоді, коли вони прибули в Атімаоно. Мули спинилися біля помосту, в затінку якого нетерпеливився сержант. А-Чо погнали по драбині на поміст. Подивившїїся вниз, він побачив величезний натовп кулі. Шеммер вважав, що це видовище буде китайцям за добру науку, тому роботи на плантаціях припинилися, і всіх кулі зігнали до ешафота. Побачивши А-Чо, китайці тихо загомоніли. Вони побачили помилку, але поклали собі

мовчати. Незбагненні білі дияволи, очевидячки, передумали. Замість того, щоб замордувати одну невинну людину, вони вирішили замордувати іншу невинну людину. А-Чоу або А-Чо — яка для них різниця? Китайці ніколи не зрозуміють білих собак, так само як білі собаки ніколи не зрозуміють китайців. А-Чо відрубають голову, а вони, відпрацювавши два роки, повернуться до Китаю.

Шеммер сам зробив гільйотину, хоч досі ніколи не бачив її у вічі. Він був на все мастак і бадьоро заходився її споруджувати після того, коли французькі урядовці пояснили йому принцип, за яким вона діє. На його ж пропозицію вони перенесли страту з Папіїті в Атімаоно. Злочинця найкраще покарати там, де він учинив злочин, доводив Шеммер, та й це оправить доброчинний вплив на півтисячі китаяг, що працюють на плантації. Шеммер сам зголосився бути катом і стояв нині на помості, випробовуючи власноручно зроблену машину. Під гільйотиною лежав банановий стовбур, завгрубшки приблизно такий, як людська шия. А-Чо зачудовано стежив за Шеммером. Обертаючи коловорот, німець підтяг ножа аж до верхньої перекладини стояка, потім смикнув за товстий мотуз, і ніж, блиснувши, впав на банановий стовбур, рівненько розтявшії його навпіл.

— Ну, як працює ваша штука? — спитав сержант, виходячи на поміст.

— Чудово! — з гордістю відповів Шеммер. — Зараз самі побачите.

Він знов крутнув коловорот, підтягнув ножа, смикнув за мотуз, і гостре лезо шугнуло вниз, врізавшись у м'яку деревину. Та цього разу ніж перетяв стовбур лише на дві третини.

Сержант насупився.

— Це не годиться! — мовив він.

Шеммер витер піт з чола.

Треба зробити ніж важчим, — заявив він.

Підступивши до краю помосту, він погукав коваля і пампам йому принести яку-небудь залізяку фунтів на двадцять п'ять. Коли наглядач нагнувся, щоб припасувати її до верхнього тупого краю ножа, А-Чо вирішив скористатися з нагоди й звернувся до сержанта.

— Шановний суддя сказав, що повинні відрубати голому А-Чоу, — почав він.

Сержант нетерпляче кивнув. Він думав про те, що йому треба їхати того дня за п'ятнадцять миль на навітряний бік острова та про Берту, гарненьку метиску, дочку торгівця перлами Лаф'єра, яка чекає там на нього.

— Так от, я не А-Чоу. Я А-Чо. Шановний тюремник помилився. А-Чоу високий чоловік, а я низький на зріст.

Сержант глянув на нього і виразно побачив помилку.

— Шеммере! — владно гукнув він. — А ходіть-но сюди!

Німець щось буркнув на відповідь, але роботи не кинув, аж поки пересвідчився, що залізяка припасована як слід.

— Ну що, ваш китаєць готовий? — спитав він.

— Подивіться на нього, — мовив у відповідь сержант. — Хіба це той?

Шеммер сторопів. Кілька секунд він одводив душу міцною лайкою, з жалем споглядаючи витвір своїх рук, що його він хотів якомога швидше випробувати в роботі.

— Слухайте, — врешті сказав він. — Ми ніяк не можемо відкласти цю справу. Я вже й так на цілісінькі три години зірвав з роботи п'ятсот китаяг. Не можу я ж втрачати ще три години роботи через те, що нам привезли не того китаягу. Ні, справу треба докінчити зараз. Це ж лишень китаяга.

Сержант згадав про далеку дорогу, про дочку торгівця Перлами й замислився.

— Навіть якщо це виявиться, всю провину звернуть на Крюшо, — переконував німець, — Але навряд, щоб виявились. А-Чоу, в кожному разі, нас не викаже.

— Крюшо не винний, — відказав сержант. — Це їх, очевидно, переплутав тюремник.

То кінчаймо швидше. До нас ніхто не зможе припинатися. Хіба цих китайців одрізниш один від одного?

Скажемо, що кого нам прислали, того ми й стратили. Наше діло маленьке. Та й я ніяк не можу вдруге відривати всіх кулі од роботи.

Вони розмовляли по-французькому, і А-Чо не розумів ані слова, — він лиш відчував, що зараз вирішується його доля. Він також знав, що буде так, як скаже сержант, тож і не відводив очей з його уст.

— Гаразд, — врешті погодився сержант. — Давайте. Зрештою, це лишень китаяга.

— Треба, про всяк випадок, спробувати ще раз, — сказав Шеммер і, посунувши банановий стовбур, підтягнув ножа знов угору.

А-Чо силкувався пригадати вислови з "Трактату про супокійне життя". "Живи у згоді" — спало йому на думку, але це вже ні до чого.

Жити йому не доведеться. Зараз він помре. Ні, цей вислів не годиться. "Прости злостивість" — так, але кому її прощати? Шеммер та інші чинили це без зла. Для них це була звичайнісінька робота, вони виконували її так само, як розчищали джунглі, осушували грунт, вирощували бавовник. Шеммер смикнув за мотуз, і А-Чо враз забув "Трактат про супокійне життя". Ніж шугонув униз і лунко врізався в дерево, відкраявши од стовбура рівненьке кружальце.

— Чудово! — вигукнув сержант, підносячи сірника до сигарети. — Чудово, друже!

Шеммер був улещений.

— Ходи-но сюди, А-Чоу, — сказав він по-таїтянському.

— Але ж я не А-Чоу, — почав був А-Чо.

— Заткни пельку! — пролунало на відповідь. — Спробуй мені ще раз роззявити пащеку — я тобі голову провалю.

Наглядач загрозив китайцеві кулаком, і А-Чо замовк. Сперечатися було марно. Все одно чужоземні дияволи зроблять на свою волю. Вік дав себе прив'язати до поставленої сторчма дошки, що сягала в його зріст. Шеммер надто туго затяг ремені— так туго, що вони боляче врізалися в тіло. Та А-Чо не скаржився. Скоро вже не болітиме. Він відчув, що дошку перекидають, і заплющив очі. Цієї миті в пам'яті зринув його садок роздумів і спочинку. Йому здалося, що він сидить у садку. Віє прохолодний вітрець, стиха подзенькують дзвоники на деревах. Сонно щебечуть пташки. З-за високого муру долинає приглушений гомін села.

Далі вій відчув, що дошка застигла нерухомо, і з того, її к напружились м'язи, зрозумів, що лежить на спині. Нін розплющив очі й просто над собою побачив ножа, що поблискував на сонці. Він побачив прив'язану залізяку її зауважив, що одна з Шеммерових петель

зіскочила. Потім він почув різкий голос сержанта, що скомандував. А-Чо мерщій заплющив очі. Йому не хотілося бачити, як падатиме ніж. Але він відчув його — на одну довгу перебіжну мить. І в цю мить згадав Крюшо і його слова. Але Крюшо помилявся. Ніж не лоскотав. Він устиг усвідомити це, перш ніж перестав усвідомлювати.

ПРАВУЙ НА ЗАХІД

Будь-що-будь правуй на захід!

Правуй на захід!

Із лоції для мису Горн

Сім тижнів "Мері Роджерс" мотлялася між п'ятдесятим градусом південної шпроти в Атлантичному й тим самим градусом у Тихому океані, цебто сім тижнів силкувалась обійти мис Горн. Сім тижнів вона штормувала чи майже штормувала; лише раз за той час, після шістьох днів надто лютого шторму, що його вона перетривала в захистку грізних скель Вогненної Землі, запав несподівано мертвий штиль — і хвилі, що підняла буря, трохи не викинули судно на берег. Сім тижнів воно билося з сивобородини бурунами Горну, і вони відбивали, жбурляли його назад. А що судно було дерев'яне, то від безнастанної тяжкої мотлянини обшивка подалась у швах, і двічі на добу команда мусила ставати до помп.

Тяжко доводилося "Мері Роджерс", тяжко було команді, та тяжко й здоровезі Денові Калену, капітанові. Либонь, йому було найтяжче з усіх, бо ж на ньому лежала відповідальність за титанічну ту боротьбу. Він як і спав зрідка, то не роздягаючись. Ночами ганяв по палубі високим, кремезним, дебелим привидом, аж чорний тридцятирічною морською засмагою і волохатий, мов орангутанг.

І його, своєю чергою, ганяло одне-єдине прагнення, одна-єдина думка — настанова з лоції для мису Горн: "Будь-що-будь правуй на захід!

Правуй на захід!" Та думка просто опосіла його. Він не міг ні про що більш думати, хіба лиш часом проклинати господа бога за таку клятущу погоду.

"Правуй на захід!" Він рвався за Горн і вже разів десяток мусив лягати в дрейф, лишивши нездоланний мис за кільканадцять миль на норд-ості чи на норд-норд-ості.

І щоразу неугавний західний вітер відкидав його назад, на схід. Галс за галсом бився він уперед, спускавсь аж до шістдесят четвертого градуса на південь, поміж плавучу антарктичну кригу, й обіцював свою безсмертну душу пекельним силам за клаптик західного курсу, за переміну ні гру, що дала б йому обминути мис. А його все збивало на схід. Із розпачу він поткнувся був у протоку Ле-Мера. Та вже на півдорозі вітер перекинувся на норд-норд-вест, барометр упав до 28,88[16], і він завернувся й помчав назад, підхоплений ураганом, ледь-ледь не насадивши "Мері Роджерс" на чорне зуб'я бескеть. Двічі він пробивався на на хід аж до скель Дієго Раміреса і одного разу лиш дивом урятувався, бо на хвильку пересілась хуртовина і з судна; вгледіли те кладовище кораблів за чверть милі просто по> курсу.

А вітри! Капітан Ден Кален сказав був якось, що за всі тридцять років свого морякування не пам'ятає таких. Тоді "Мері Роджерс" саме лежала в дрейфі, і за яких півгодини, ніби потверджуючи капітанові слова, її шарпонуло так, що вона врилась бортом у хвилю до самих люків. Майже нового грот-брамселя й новісінького триселя здуло, мовби вони були з цигаркового паперу, і ще п'ять вітрил, згорнених і підв'язаних подвійними сезнями, розпустило й позривало з рей. До ранку "Мері Роджерс" ще двічі клало так на борт, і доводилося пробивати діри у фальшбортах, щоб опустити з палуби тонни води, які тягли судно донизу.

Десь, може, раз на тиждень Каленові траплялося вгледіти сонце. Одного разу опівдні воно сяяло цілих десять хвилин, а тоді знову засвистів шквал, обидві вахти підмито на палубу брати рифи, і все

сховалось у присмерку густої хуртовини. А раз було й так, що капітан Кален із півмісяця не міг визначитись по секстану й хронометру.

Взагалі він рідко знав координати судна точніш як на пів-градуса, хіба що видно було берег; бо сонце та зорі весь міг ховалися за хмарами, і погода навіть у найкращі чапиш бувала занадто хмурна для надійних спостережень. Сірий морок оповивав світ. Хмари були сірі, і високі невинні хвилі були олив'яно-сірі, і баранці на них кипіли сірою піною, і навіть альбатроси, що пролітали вряди-годи, еж були сірі, ба й снігові завії здавалися не білі, а сірі під похмурим напиналом хмарного неба.

Саме життя на борту "Мері Роджерс" було сіре — сіре і понуре. Обличчя в матросів були синяво-сірі; всі вони прикро мучились від порізів та болячок. Люди звелись на живі тіні. Сім тижнів вони не обсихали — ні в кубрику, ні на палубі. Вони забули, що то є спокійно виспати зміну, бо на кожній вахті чулося: "Всі нагору!" Спали вони прихватком, у тривозі, не скидаючи цератяних роб, повсякчас готові до безнастанних авралів, і такі були кволі та вимучені, що звичайна робота однієї вахти забирала в них цілих дві. Ось чого обидві зміни майже не сходили з палуби. І жодна з тих живих тіней не могла ухилитись від роботи. Хіба аж зламана нога давала право не працювати; було на судні двоє й таких, покалічених хвилями, що хлюпали на палубу.

Ще одна така жива тінь був Джордж Дорті — єдиний на судні пасажир, приятель власників "Мері Роджерс", що вирушив у те плавання поправити здоров'я. Та сім тижнів під мисом Горн ніяк того здоров'я не поліпшили. Довгими хитавичними ночами він задихався на своїй койці, а на палубу вдень виходив такий закушканий, що нагадував ходячу ятку лахмітника. За обідом у кают-компанії, такій тьмавій, що там завжди горіли розгойдані морські лампи, він видавався синяво-блідий, як наймізерніший з матросів. Та й споглядання капітана Дена Калена навпроти за столом нітрохи не звеселяло Дорті. Капітан мовчки сидів і жував, злий, насуплений. Злий він був на бога, і в такт із рухом щелеп у голові йому ворочалась єдина його думка: "Правуй на захід!" Ціла подоба того здоровезного волохатого звіра не додавала охоти до їжі. Дорті був

йому наче за пророка Йону[17], і він щодня натякав йому на те за обідом, зненацька переносячи свою лють з бога на пасажира.

Помічників вигляд теж не вельми присмачував їжу. Джошуа Хігінс на ймення, моряк з фаху й протекції та помивач натурою, помічник був розвезистий сопун, безсердий, бездушний, себелюбний боягуз, що трусився перед Деном Каленом, зате козиривсь перед матросами: вони-бо знали, що за помічником стоїть капітан Кален, законодавець, деспот, поштурхач і мучитель, страшніший за цілий десяток горлодерів-помічників. У ті дні лютої негоди на південному краю світу Джошуа Хігінс зовсім покинув умиватись, і закисла його пика звичайно вбивала в Дорті й останні рештки апетиту. Іншої пори капітан був би враз завважив таку свинячу нехлюйність і вибатькував помічника, але ті дні голова його була вщерть повна думкою "Правуй на захід!", і все, що не помагало тому правуванню в неї не лізло. Чи вмита помічникова пика, а чи замурзана — те судна на захід не посуне. Згодом, як вони перетнуть п'ятдесятий градус у Тихому океані, Джошуа Хігінс умент почне вмиватись. А тим часом у кают-компанії, де сіру сутінь зміняло жовте світло ламп, Джордж Дерті мусив сидіти за обідом поміж тигром та гієною І дивуватися, навіщо сотворив їх бог. Другий помічник, Метю Тернер, був справжній моряк і таки людина, але Дорті не міг знаходити втіхи в його товаристві, бо Тер пер обідав сам, уже після них.

Уранці 24 липня, в суботу, Дорті прокинувся й відчув, що судно в русі, в нестримному бігові. Вийшовши на палубу, він побачив, що "Мері Роджерс" несе вперед, завиваючи, свіжий зюйд-ост. Судно йшло під самим фоком та марселями, не годне в такий вітер нести більше вітрил, иле й так робило чотирнадцять вузлів[18], як гукнув у вухо Дорті містер Тернер. І все на захід, на захід! Нарешті вони обійдуть мис Горн… якщо вітер не переміниться. Містер Тернер відверто радів. Адже ось-ось уже кінець їхнього змагання з морем! Одначе капітан Кален начебто зовсім не радів. Проходячи повз Дорті, він глипнув на пасажира спідлоба. Капітан не хотів дати богові взнаки, що цей вітер тішить його. Бог у його уявленні був істота лиха, і Кален десь на дні душі вірив: якби той бог знав, що цей вітер такий йому жаданий, то враз би спинив його й наслав

скажену бурю з заходу. Отож він не хизувався перед богом, а ховав свою радість під поглядом спідлоба ти прокльонами крізь зуби, цебто хотів одурити бога — у всьому-бо світі Ден Кален тільки бога й боявся.

Цілий той день і цілу ніч "Мері Роджерс" мчала на захід. І весь час робила свої чотирнадцять вузлів, отже, до ринку покрила три з половиною сотні миль. Якби вітер Подержався, вона вийшла б у Тихий океан. Але якщо він ' паде та дмухне звідкись із західного чи північного боку, Мері Роджерс" відкине назад, туди, де вона мотлялася Им тижнів. І ось у неділю вранці вітер таки спав. Розбурхані хвилі почали влягатись. Обидві вахти піднято на палубу, і матроси розпускали вітрило за вітрилом, тільки-но і удію могло їх понести. А капітан Кален тепер пишався, Ми дів грубою сигарою, всміхався на всю губу, мовби в захваті від того, що погода стихає, хоч потайки він лютував на бога, що той відбирає силу благословенному вітрині. "Правуй на захід!" Еге, так би він і робив, якби бог не мішався до того. Потай він знову обіцював душу пекельним силам, щоб вони помогли йому прямувати на захід. Він так легко зрікався тої душі тому, що не вірив ні в які пекельні сили. Він насправді вірив тільки в бога, хоч і сам того не знав. Але в його перевернені догори дном теології богом був якраз Князь тьми. Капітан Кален поклонявся дияволові, тільки що називав його іншим іменням, ото й усе.

Опівдні, як вибило вісім склянок[19], капітан звелів розпускати бом-брамселі. Матроси подерлися вгору куди моторніше, ніж бувало останніми тижнями. Не лише тому вони пожвавішали, що пливли тепер на захід: їхні закляклі тіла розігріло вже й ласкаве сонечко. Джордж Дорті стояв на кормі, біля капітана Калена, вже не такий навдяганий, як перше, і, купаючись у благодійному теплі, дививсь, як розпускають вітрила.

Нещастя сталося в одну мить, цілком несподівано. З фок-щогли хтось закричав: "Людина за бортом!" Хтось кинув у море рятувального буйка, і ту саму мить на корму долетів гучний і владний голос другого помічника:

— Стерно круто на борт!

Та стерничий і не ворухнув штурвалом. Йому було краще знати: адже біля нього стояв сам капітан Кален. Матрос аж тремтів повернути стерно, крутонути щосили, бо ж його товариш потопав у морі. Він зиркнув на капітана, але Ден Кален і оком не моргнув.

— На борт! Круто на борт! — горлав другий помічник, біжачи на корму. Але враз спинився й замовк, угледівши біля стерничого самого капітана Калена. А здоровега капітан пахкав сигарою й мовчав. За кормою, хутко даліючи, виднів на хвилі матрос, що вже впіймав рятувального буйка й держався за нього. Ніхто не озивався. Ніхто не рухався. Матроси позастигали на реях і дивились назад, збілілі від жаху. А "Мері Роджерс" усе гнала вперед, простуючи на захід. Так минула в мовчанці довга хвилина.

— Хто то? — спитав нарешті капітан Кален.

— Мопс, сер, — квапливо відповів стерничий.

Матроса за кормою підняло на хребет хвилі, потім він сховався в западину. Хвиля була висока, однак не білогрива. По такому морі цілком безпечно могла б попливти навіть невеличка шлюпка, та й сама "Мері Роджерс" легко могла завернутись. Але вона не могла водночас завертатись і прямувати на захід.

Уперше зроду Джордж Дорті побачив навіч справдешню драму, де йшлося про життя й смерть — дріб'язкову гидку драму, де на одній шальці терезів лежало життя незнайомого йому моряка, що прозивався Мопс, а на другій — кілька миль західного курсу. Спершу він не міг відірвати очей від людини за кормою, тоді звів їх на вені кого, зарослого, засмаглого чоловіка з сигарою в зубах, наділеного владою над життям і смертю.

Капітан Кален мовчки курив ще цілу довгу хвилину. Потім узяв сигару в руку, поглянув угору, на щогли, і на море довкола.

— Розпускайте бом-брамселі! — гукнув він.

А за п'ятнадцять хвилин вони вже сиділи в кают-компанії, за обіднім столом. По один бік Джорджа Дорті сидів Ден Кален — тигр, а по другий Джошуа Хігінс — гієна. Всі троє мовчали. Нагорі матроси розпускали вже й верхні вітрила. Джордж Дорті чув їхні покрики, а перед очима йому все стояв матрос на прізвисько Мопс, живий і цілий, що держався за рятувальний буйок десь кілька миль позаду в цьому пустельному океані. Дорті зиркнув на капітана Калена, і його аж занудило, бо той їв свій обід смачно, мало не пожадливо.

— Капітане Калене, — озвався Дорті,— ви господар на цьому судні, і не моє діло критикувати вас тепер. Але в хочу сказати вам одну річ. Це плавання колись скінчиться, і гаряче доведеться вам тоді!

Капітан Кален навіть не насупився. Тільки відмовив із жалем у голосі:

— Надто дужий вітрюга віяв. Урятувати того матроса ніяк не можна було.

— Він упав з бом-брам-реї! — в запалі вигукнув Дорті.— Ви тоді саме ставили бом-брамселі! А за п'ятнадцять хвилин наказали й верхні вітрила розпустити!

— Адже був дужий вітер, хіба ні, містере Хігінсе? — обернувся капітан Кален до помічника.

— Якби ми спробували завернутися, з нас би тільки тріски полетіли, — відповів помічник. — Ви слушно зробили, капітане Калене. Шкода було й гадки його підібрати.

Джордж Дорті не сказав на те нічого, і до кінця обіду вже ніхто не промовив ані слова. Від того дня Дорті події вали обід до каюти. Капітан Кален уже не поглядав на нього спідлоба, хоч більше вони не розмовляли ні разу. А "Мері Роджерс" усе мчала на північ, у тепліші широти. Під кінець тижня Ден Кален перепинив Дорті на палубі.

— Що ви хочете зробити, як прийдемо до Фріско? — спитав він навпростець.

— Я хочу піти й заявити, щоб вас заарештували, — спокійно відповів Дорті.— Хочу звинуватити вас в умисному вбивстві. І побачити, як вас повісять.

— Ого, який ви герой, — глузливо кинув капітан Кален, відвертаючись.

Минув ще тиждень, і ось одного ранку Джордж Дорті вистромив голову з люка спереду довгого юту й спинився на трапі, розглядаючись по палубі. "Мері Роджерс" ішла круто до свіжого вітру. Всі вітрила було нап'ято, аж до стакселів. Капітан Кален саме йшов з корми наперед. Ішов, звільна ступаючи, й краєчком ока поглядав на пасажира. Дорті дивився якраз в інший бік. Він стояв на трапі, вистромивши з люка тільки голову й плечі, і капітанові видно було саму ту голову. Ден Кален бистрим оком перебіг від неї до блока грот-стакселя й зміряв відстань. Тоді роззирнувся по палубі. Ніхто в його бік не дивиться. Хігінс, що ходив туди й сюди по кормі, саме повернувся спиною й ішов від нього. Капітан Кален раптом нахилився й скинув стаксель-шкот із нагеля. Важкий блок просвистів у повітрі, мов гарбуза, розтрощив голову Дорті й загойдався над палубою, а стаксель залопотів на вітрі. Хігінс обернувся подивитись, що там зірвалося, і капітан сипонув на нього щонайдобірнішою лайкою.

— Та я ж сам закріпив шкота, — заскиглив помічник, щойно капітан замовк перевести дух. — Ще й зайвий шлаг накинув задля певності. Добре пам'ятаю!

— Закріпив? — знову розходився капітан на втіху матросам, що силкувалися спіймати стакселя, поки його не постригало на гноття, — Бабусі б твоїй закріпило, партачу нещасний! Як ти його закріпив зайвим шлагом, то чого ж він у дідька скинувся? Чого, я питаю! Чого вій у дідька скинувся?

Помічник щось жалісно пробелькотів.

— Ет, заткни пельку! — ще кинув капітан Кален і відвернувся.

А за півгодини він здивувався, як і всі, коли в проході під Трапом знайшли мертве тіло Джорджа Дорті. По обіді, зачинившись у своїй каюті, капітан розгорнув суднового журнала.

"Матрос Карл Брен, — дописав він на одній сторінці,— під час шквалу впав за борт із фок-щогли. Судно йшло фордевінд, і завертатися було б надто небезпечно. Спустити шлюпку на таку хвилю теж не можна було".

Перегорнувши кілька сторінок, він записав ще:

"Я не раз попереджував містера Дорті, щоб був обачніший на палубі. Раз якось гак і сказав, що одного чудового дня йому розчерепить голову блоком. На те й вийшло: недбало закріплений грота-стаксель-шкот спричинився до нещастя, що прикро нас засмутило, бо містер Дорті був наш загальний улюбленець".

Капітан Ден Кален захоплено перечитав свій літературний витвір, вимочив сторінку і згорнув журнала. Тоді запалив сигару і втупив погляд перед себе. Він відчував, як "Мері Роджерс" перевалюється з хвилі на хвилю, крениться з боку на бік, і знав, що вона робить добрих дев'ять вузлів. Задоволена усмішка поволі проступила на його смаглому зарослому виду. Він таки пошив бога в дурні й пробився на захід!

"ФРЕНСІС СПЕЙТ"

Бувальщина

"Френсіс Спейт" ішов фордевінд під самим бізань-марселем, коли те сталося. Призвело до всього не стільки недбальство, скільки брак дисципліни в команді і те, що вона складалася з моряків у кращому разі абияких. Зокрема стерничий, ірландець з Лімеріку, ніколи й не нюхав моря, хіба що в гирлі Шенону перегонив на берег плоти з квебекських лісовозів. Він страх боявся височенних хвиль, що здіймалися з нічного мороку за кормою й нависали над ним, і більше тремтів та кулився перед кожною грізною появою, аніж орудував штурвалом, не даючи суднові валитися на борт під ударами хвиль.

Врешті о третій годині ночі така його неморяцька поведінка й спричинила катастрофу. Загледівши хвилю, куди більшу, ніж усі доти, він з переляку припав до палуби, пустивши стернове колесо. Корма "Френсіса Спейта" піднеслась догори, судно вивернулося бортом під вітер, і вершок хвилі всією вагою вдарив його збоку в кормову частину. Тоді судно сповзло в западину, завітряним бортом зарившися в воду аж до люків; а через навітряний хлюпнула друга, третя, четверта хвиля, потопами крижаної води заливаючи те, що лишалося що зверху.

Матроси враз забули за всякий послух; безпорадні, подурілі з розгублення й переляку, вони були тверді тільки в одному: не слухатись наказів. Хто голосив, хто мовчки чіплявся за навітряні ванти, а хто мурмотів молитви чи вигукував страшні прокльони, і ні капітан, ні помічник не могли примусити їх узятись за помпи чи лізти напинати хоч клапті вітрил, щоб привести судно до вітру й до хвилі. За годину воно вже зовсім лягло на бік, і ті недотепи й страхопуди подерлися на другий борт чи позависали на снастях. Коли судно переверталося, помічника пилило водою в кормовій каюті; так само потопились і два матроси, що сховались були в кубрику.

Помічник був найсправніший моряк на судні, і капітан став тепер майже такий самий безрадний, як і вся його команда. Він тільки кляв матросів за їхнє нездальство, але сам не знав, що робити. Отож довелось

матросові Метоні з Белфаста і юнзі О'Браєнові з Лімеріку вдвох зрубати фок— та грот-щогли. З великим ризиком, бо ж палуба стояла трохи не сторчма, вони таки впорали те, а падаючи в воду, щогли вломили та потягли за собою й бізань-стеньгу. "Френсіс Спейт" вирівнявся. На щастя, вантажений він був деревом і тому не пішов на дно, хоч набрав уже повно води. Грот-щогла, зависла на своїх вантах, наче велетенським молотом била в борт судна, і за кожним ударом матроси скрикували з жаху.

Над розбурханим океаном зайнявся ранок, і в сірому холодному світлі з "Френсіса Спейта" видніли над водою тільки ют, надламана бізань-щогла та уривчаста лінія фальшбортів. Діялося те серед зими, в Північній Атлантиці, і бідолахи зовсім пропадали з холоду. А сховатися від нього не було де. Кожна хвиля перекочувалась через напівзатоплене судно, змиваючи їм з тіла соляну осугу й відкладаючи нову. Кормову каюту теж залило по коліна, але там був хоч якийсь захисток від зимного вітру, тому всі, хто лишився живий, зібралися там і стояли, держачись за обставу каюти та спираючись один на одного.

Даремно Мегоні добивався, щоб усі по черзі вартували на вершку вламаної бізань-щогли — ану ж нагодою проходитиме яке судно. Крижаний вітер жахав їх, і вони воліли лишатись у захистку каюти. Тільки юнга О'Браєн, п'ятнадцятирічний підліток, чергувався з Мегоні та мерз на тому вітряному сідалі. І якраз він, юнга, о третій годині пополудні гукнув униз, що бачить вітрило. Тоді вже всі висипали нагору й повчіплялись у поруччя юту та в бізань-ванти, прикипівши очима до чужого корабля. Але ного курс пролягав не близько, і коли він сховався за обрієм, усі, тремтячи з холоду, повертались до каюти. Ніхто гак і не зголосився змінити вартового на щоглі.

Під кінець другого дня й Мегоні з О'Браєном, висилені, покинули вартування, і відтоді притоплене судно дрейфувало під штормовим вітром зовсім напризволяще, без дозорця. Всіх живих на ньому зосталося тринадцятеро, в сімдесят дві години вони стояли по коліна в воді, що хлюпоталась у каюті, напівзамерзлі, голодні, спраглі. На всіх на них знайшлось у каюті лише три пляшки вина. Всі харчі й питна вода

лишилися внизу, і годі було туди добутися в затопленому водою судні. День за днем минав для них без ріски в роті. Воду вони потроху добували, підставляючи покришку з супниці під салінг бізань-щогли. Однак дощі перепадали не часто, і з водою теж доводилося скрутно. Іще вони мочили на дощі свої хусточки та видушували в рот або в черевик. Як буря стихла й хвиля вляглася, стало можна навіть згортати дощову воду з палуби на тих місцях, де вже змило сіль, і з водою їм трохи полегшало. Але їсти вони не мали чого й добути їжі не мали як, хоч над головами в них раз у раз пролітали морські птахи.

В тиху погоду, що настала за бурою, один край помосту в каюті виринув з-під води, і вони, простоявши дев'яносто шість годин на ногах, дістали нарешті змогу лежати на сухому. Та за довгі години стояння в солоній воді на ногах їм поробилися виразки, страшенно болючі. Найлегший доторк спричинював прикрий біль, а вони, кволі, скупчені в одному куті, раз у раз зачіпали один одного й уражали ті болячки. Ніхто не міг і ворухнутись так, щоб довкола не знялися зойки, стогони та прокльони. І в тій тяжкій притузі дужчі кривдили кволіших, спихали їх із сухішої підлоги моститись, як самі знають, у холоді та мокроті. Надто знущалися з юнги О'Браєна. Хоч поміж них було ще троє юнг, та О'Браєнові перепадало найбільше. Хто-зна, чому воно так виходило, — хіба тому, що він мав сильнішу й незалежнішу вдачу, ніж інші юнги, і дужче обстоював своє право та обурювався на дріб'язкові кривди, що чинили юнгам матроси. Щойно О'Браєн присувався до них, шукаючи сухішого місця, де б лягти, чи просто опинявся ближче, його відштурхували кулаками й ногами. А він і собі кляв їх за таку себелюбну брутальність, і знов на нього сипалися штурхани та лайка. Тож, хоч які вони всі були нужденні, він був іще багато нужденніший за них, і тільки надзвичай сильний у хлопцеві життєвий дух ще держав його на світі.

Минали дні, люди чимраз кволішали, а від того робилися дратливіші та зліші і ще гірше знущалися з О'Браєна. На шістнадцятий день, украй охлялі й знавіснілі з голоду, матроси почали про щось шепотітися, збившися купками по двоє, по троє, та поглядати на юнгу. Десь

пополудні ті наради дійшли наслідку. За речника став капітан. Усі зібралися нагорі на юті.

— Хлопці! — почав каштан. — Ми вже давно нічого не їли — два тижні й два дні, хоч воно скорше здається, ніби цілих два роки й два місяці. Довго ми так не витриваємо. Людина не годна жити, ще довш нічого не ївши. Тож треба вирішити серйозне питання: чи краще померти всім, чи тільки одному? Ми вже стоїмо однією ногою в могилі. А як один із нас помре, то решта зможе витривати, доки нас підберуть. Що ви на це скажете?

Майкл Бігейн — той самий матрос, що стояв за штурвалом, коли "Френсіса Спейта" поклало на борт, — гукнув: "Авжеж так!" Його підхопила й решта.

— То нехай хтось із юнг! — озвався Салівен із Тарберту, позираючи значуще на О'Браєна.

— Я гадаю, — провадив далі капітан, — що той із нас зробить добре діло, хто згодиться померти задля решти.

— Добре діло! Добре діло! — загули матроси.

— І ще я гадаю, що найліпше буде, як умре котрийсь із юнг. Вони ще не мають родин, нікого хлібом не годують, та й менший жаль для рідні за хлопчаком, аніж за тим, у кого жінка й діти.

— Правда! Щира правда! Так і зробити! — загомоніли один до одного матроси.

Та четверо юнг закричали з обурення на ту несправедливість.

— Нам наше життя таке миле, як і вам усім, — запротестував О'Браєн. — І нашій рідні теж. А як до жінки та дітей, то хто, 'пріч мене, про мою неньку стару подбає?

Вона ж удова, ти знаєш, Бігейне, ти ж сам з Лімеріку! Так не по правді! Нехай усі жереб тягнуть, і юнги, й матроси!

З матросів самий лише Мегоні оступився за юнгами — мовляв, по правді було б поспитати долі всім нарівно. Та Салівен і капітан стояли на тому, щоб жереба тягли самі юнги. Зчинилася сварка. Нараз Салівен обернувся до О'Браєна й визвіривсь на нього:

— Добре діло буде тебе здихатись! Ти вже давно того заробив! Так тобі й треба, і ми тебе зараз упораємо!

І він рушив до юнги, щоб ухопити його та вже й заходитись різати. Декотрі інші теж посунули на хлопця, простигаючи руки. О'Браєн позадкував від них, кричучи вже, що згода, хай жеребкуються самі юнги.

Капітан виламав чотири трісочки, неоднакові завдовжки, і передав Салівенові.

— Ти ще подумаєш, що ми нечесно жеребкуємо, — глузливо мовив той до О'Браєна. — Тож угадуй сам.

На це О'Браєн погодився. Йому зав'язали хусточкою очі, щоб не міг підглянути, і він став навколішки спиною до Салівена.

— Кому вгадаєш найкоротшу, той має вмерти, — сказав капітан.

Салівен підніс угору одну трісочку. Решту він ховав у жмені, щоб ніхто не бачив, чи то найкоротша, чи ні.

— Чия? — спитав він.

— Джонні Шігенова, — відповів О'Браєн.

Салівен відклав трісочку. Ніхто ще не знав, чи то вона, фатальна. Матрос підняв угору другу.

— А це чия?

— Джорджа Бернса, — відмовив хлопець.

Салівен поклав трісочку до першої й підніс третю.

— А оце чия буде?

— Моя, — сказав О'Браєн.

Матрос швиденько кинув усі трісочки докупи. Ніхто так нічого й не вгледів.

— Ну, от ти на себе й угадав, — оголосив Салівен.

— Добре діло, — промимрив дехто з матросів.

Зовсім спокійно О'Браєн підвівся, стяг з очей хусточку й роззирнувся довкола.

— Де ж вона? — запитав він. — Де коротка трісочка? Та, що я собі вгадав?

Капітан показав на чотири трісочки, кинуті на палубу.

— А як ви знаєте, що найкоротша — то моя? — знову спитав О'Браєн. — Джонні, ти бачив?

Джонні Шіген, найменший з юнг, не відповів нічого.

— А ти бачив? — обернувся тоді О'Браєн до Мегоні.

— Ні, я не бачив.

Матроси сердито забурмотіли.

— Жереб був чесний, — заявив Салівен. — Ти мав свого шанса і програв, от і все.

— Так, жеребкувалося чесно, — додав капітан. — Хіба я не бачив на власні очі? Коротка трісочка припала тобі, О'Браєне, тож готуйся, не опинайсь. Де кок? Гормане, йди сюди. Принесіть хто-небудь покришку. Гормане, роби своє діло, як годиться мужеві.

— Але як же?.. — спитав кок, несміливий чолов'яга з божими очима й безвільним підборіддям.

— Це душогубство! — закричав О'Браєн.

— Я нічого не хочу, — озвався Метопі.— І в рот не візьму.

— Ну, то твоя пайка припаде комусь ліпшому за тебе, — кинув глузливо Салівен. — Роби своє діло, кухарю.

— Це не моє діло — юнг різати, — нерішуче запротестував Горман.

— Ну, як ти не хочеш нам мняса зготувати, то ми з тебе самого мняса наробимо, — погрозився Бігейн. — Так чи так комусь тра' вмирати, то чом не тобі?

Джонні Шіген заголосив. О'Браєн стояв і слухав у тривозі. Вид йому збілів, губи сіпались, і раз у раз він здригався всім тілом.

— Я наймався за кока, — ще відмагався Горман. — І за кока я б служив, якби тут був камбуз. А на душогубство я не підписувався. Такого в контракті не було. Я кок…

— Ну, то вже тобі не довго коком бути — одну хвилину, — зловісно промовив Салівен, ухопив його ззаду за голову й заломив її назад, аж натяглася шкура й випнулась горлянка. — Майку, де твій ніж? Давай сюди!

Відчувши дотик криці до горла, кок заскиглив:

— Зроблю, все зроблю, тільки ви його потримайте.

Кухарева скрута якось немов піддала духу О'Браєнові.

— Нічо', Гормане, — сказав він. — Роби, що треба. Я ж знаю, що ти не своєю охотою. Нічо', сер, — обернувся він до капітана, що важко поклав йому на плече руку, — Не гра' мене держати. Я тихо стоятиму.

— Ну, годі скімлити, біжи принеси покришку, — звелів Бігейн Джонні Шігенові, стусонувши його кулаком у потилицю.

Хлопець — ще майже дитина — подався й приніс покришку з супниці. Він і точився, й рачкував по палубі, такий був охлялий. Сльози все текли йому по щоках. Бігейн узяв у нього з рук покришку й знову штурхонув його.

О'Браєн скинув бушлата й закасав правого рукава. Спідня губа йому ще тремтіла, але він уже держав себе в руках. Капітан видобув з кишені ножика, розчинив і передав Горманові.

— Мегоні, може, вернешся додому, то розкажи моїй матінці, що зі мною сталося, — попросив О'Браєн.

Мегоні кивнув головою.

— Душогубці ви, душогубці прокляті,— сказав він. — Не піде вам на добро хлопцеве мнясо. Затямте моє слово. Не діждете ви з нього пожитку, ані їден.

— Ну, ладнайтеся, — наказав капітан. — Ти, Салівене, держи покришку. Отак-о, під самою рукою. Щоб ні краплі не розлити, бо воно ж ціни не має.

Горман присилував себе чикнути ножиком по хлопцевій руці. Та лезо було тупе, а сам він надто кволий. До того ж руки йому так трусилися, що він трохи не впустив ножика. Решта троє юнг, збившись у кутку осторонь, потиху скімлили й плакали. Матроси ж усі, окрім Мегоні, обступили жертву й дивились, аж шиї повитягувавши.

— Не будь бабою, Гормане, — застеріг капітан.

Сердега кок із звагою розпачу почав пиляти ножиком

О'Браєнів зап'ясток. Нарешті жили перерізались. Салівен підставив покришку з супниці під саму руку; перетяті жили зяяли, але червоний струмінь із них не тік. Крові не було зовсім. Жили були сухі, порожні. Всі мовчали. Понурі, безмовні постаті хитались у такт із погойдуванням палуби. Очі кожного прикипіли до незбагненного, страхітливого видовища: порожніх жил у живої людини.

— Це вам знак! — вигукнув Мегоні.— Облиште хлопця! Затямте моє слово, не буде вам добра з його згуби!

— Спробуй біля ліктя. На лівій руці, ближче до серця, — сказав урешті капітан якимсь глухим, хрипким, наче не своїм голосом.

— Дай сюди, — шорстко озвався О'Браєн, забираючи ножика з кухаревих рук. — Не можу я дивитись, як ти мене мордуєш.

Цілком спокійно він сам перерізав собі вену біля лівого ліктя, але й там кров не потекла.

— Шкода мороки, — сказав Салівен, — Ліпше зразу перетяти йому горлянку, щоб і не мучився.

Тоді хлопцеві нерви вже не витримали.

— Ні, ні, не треба! — закричав він. — У мене й з горлянки крові не буде! Пождіть трохи! Це я охляв та закоцюб! Дайте я трохи посплю, відігріюсь, і воно потече!

— Ет, шкода, — заперечив Салівен. — Заснеш ти тепер, аякже! Не заснеш ти й не відігрієшся. Ти он подивись на себе! Тебе аж трясця трясе!

— Я колись іще вдома був заслаб, — не вгавав О'Браєн, — то мені й лікар не зумів крові пустити. А як я переспав трохи та вгрівсь у ліжку, то зразу потекло. їй же йогу, правду кажу! Не мордуйте більш мене!

— Однаково в нього жили вже поперерізувані,— сказав капітан. — Нащо йому тільки довше мучитись. Докінчуйте вже зразу, та й по всьому.

Матроси знов ступили до О'Браєна, та хлопець позадкував від них.

— І я ж вам усім жити не дам! — заверещав він. — Не чіпай мене, Салівене! Бо я вернусь! Я тобі ввижатимусь! Удень і вночі марою приходитиму, доки з світа тебе не зведу!

— Паскудство! — ревнув Бігейн. — Якби мені припала коротка трісочка, я б дався товаришам відрізати собі голову та й умер би з легким серцем!

Салівен порвався вперед і спіймав бідолашного хлопця за чуприну. За ним кинулись і решта матросів. О'Браєн пручався, хвицав ногами, кричав і кусав руки, що вчепились у нього зусібіч. Малий Джонні Шіген дико заголосив, та матроси на нього не зважали. О'Браєна перехилили назад і підставили йому під шию покришку. Тоді підштовхнули до нього Гормана, й хтось тицьнув кокові в жменю великого кортика.

— Роби своє діло! Роби своє діло! — кричали матроси.

Кок нахиливсь був над хлопцем, але, глянувши йому в вічі, знов відсахнувся.

— Ну, як ти не хоч, то я тебе своїми руками порішу! — загорлав Бігейн.

І з усіх боків посипались на кока лайки та погрози. Ллє він ще опинався.

— То, може, у нього в жилах більше крові, ніж в О'Браєна? — значуще промовив Салівен.

Бігейн схопив Гормана за чуба й задер йому голову назад, а Салівен почав видирати в нього кортика. Але Горман не випускав його, розпачливо зціпивши пальці.

— Пустіть! — репетував він нестямно. — Не ріжте мене! Я все зроблю! Все зроблю!

— Ну, то роби мерщій, — погрозився капітан.

Горман дав підштовхнути себе наперед. Подивився на хлопця, заплющив очі й промурмотів молитву. Тоді, не розплющуючи очей, зробив те, що йому наказували. О'Браєн скрикнув був, тоді захарчав і похлинувся. Матроси держали його, доки він не перестав корчитись, а тоді поклали на палубі й, жадібні, нетерплячі, лайкою та погрозами почали квапити Гормана хутчіш готувати їжу.

— Облиште, горлорізи прокляті,— спокійно озвався Мегоні.— Облиште, кажу. Вже воно вам не треба. Я ж так і казав: не буде вам пожитку з хлопцевої крові. Вилий усе за борт, Бігейне. Вилий за борт.

Бігейн, іще держачи покришку з кров'ю обома руками, позирнув у навітряний бік. Тоді підійшов до поруччя й кинув покришку в воду. До них під усіма вітрилами простувало за вітром якесь судно, вже несповна за милю. Вони так захопилися тим ділом, яке тільки-но звершили, що ніхто й не стежив за морем. А тепер усі видивились, як судно наближається і його обшитий блискучою міддю форштевень ріже воду, мов золотим ножем; щоразу, як воно перевалювалось через хвилю, клівери ліниво заполіскувались, а горішні вітрила за кожним більшим валом нахилялись уперед, ніби вклоняючись. Ніхто й слова не промовив.

Коли чуже судно за кабельтов[20] від них лягло в дрейф, капітан "Френсіса Спейта" отямився і звелів накрити мертвого О'Браєна брезентом. Із судна спустили шлюпку й погребли до них. І нараз Джои Горман засміявся. Спершу тихенько, але за кожним замахом весел його конвульсійний регіт усе гучнішав. Той божевільний сміх і привітав рятувальну шлюпку, коли вона підпливла до "Френсіса Спейта" і старший помічник з чужого судна видерся на борт.

КУСЕНЬ М'ЯСА

Недогризком хліба Том Кінг чисто вимазав борошняну підливу з тарілки й повільно, замислено дожував його. Однак, устаючи з-за столу, він пригнічено відчув, що зовсім не наївся. А їв же тільки він сам. Дітей обох покладено спати в другій кімнатці чимраніше, щоб, поснувши, забули, що лягли без вечері. Дружина не взяла собі й крихти, мовчки сиділа й дивилась на Тома турботливими очима. Вона була проста робоча жінка, худа й струджена, хоч і не без ознак колишньої вроди на лиці. Борошенця на підливу вона позичила в сусідки через коридор, а хліба купила за останні два півпенси.

Том сів при вікні на розхитаний стілець, що аж закректав під його вагою, і зовсім машинально встромив у зуби люльку та сягнув до бічної кишені по тютюн. Лише не знайшовши там ні дрібки, він стямився і, розсердившись сам на себе за таку непам'ятливість, знову сховав люльку. Рухи його були повільні, аж незграбні, наче його згинала вага власних м'язів. І весь він був чоловік дебелий і вайлуватий на вигляд, не вельми принадної подоби. Проста, вже геть приношена одежа на ньому мішкувато обписала. Благенький верх старих черевиків ледве держав товстенні, не раз підбивані, теж добре вже стоптані підметки. В дешевої, за два шилінги, бавовняної сорочки, поплямованої невідмивною фарбою, вистріпався комірець.

Зате обличчя Томове неомильно виказувало, хто він такий. То було типове обличчя боксера-професіонала, людний, що багато років життя віддала рингові, і це розвинуло й підкреслило в ній усі прикмети хижого звіра. Понурий той вид був чисто поголений — мовби на те, щоб жодна ного риса не втаїлася від ока. Безформні губи "у поро стискались, і рот радше нагадував шрам. Важка спідня щелепа грізно випиналася наперед. Небистрі приплющені очі майже без ніякого виразу дивилися з-під кошлатих насуплених брів. У всій його чисто тваринній подобі ті очі видавались найтваринніші — сонні очі лева, очі хижого звіра. Лоб був низький і спадистий; коротко обстрижений чуб не ховав потворних гудзів на голові. Двічі перебитий, приплесканий незліченними ударами ніс та

знівечене, схоже на капустяний листок вухо, завжди спухле, вдвічі більше за нормальне, довершувало картину; на щоках синяво просвічувався з-під шкіри свіжозголений заріст.

Одно слово, пика була якраз така, щоб злякатися, спіткавшись із ним десь у темному завулку чи просто на відлюдді. А тим часом Том Кінг не був злочинець і зроду нічого злочинного не зробив. Поза бійками на рингу, в яких полягав його фах, він ніколи нікого й пальцем не зачепив. Не чувано навіть, щоби він коли з ким посварився. Бійка була його роботою, і всю свою бойову звірячість він приощаджав на робочий час. Поза рингом він був чоловік млявий і добродушний, а замолоду, як до нього пливли грошенята, занадто щедрий, аж собі на шкоду. Він не держав ні на кого злості й мав дуже мало ворогів. Битися — то було просто його ремесло. На рингу він бив, щоб дошкулити, щоб знівечити, щоб розтрощити; але лютості ніякої не відчував. Робилося те просто для заробітку. Глядачі сходяться й платять гроші, щоб подивитись, як двоє чоловіків відбивають памороки один одному. Переможець забирає більшу пайку з призу. Коли Кінг двадцять років тому зійшовся на рингу з Вулумулу-Довбуном, він знав, що в Довбуна ледве-но зрослася щелепа, всього чотири місяці як зламана в одному бою в Ньюкаслі. І Том усе мірився йому в ту щелепу й таки зламав її знову на дев'ятому раунді, але не тому, що мав який храп на Довбуна, а просто тому, що це був найпевніший спосіб його побити й забрати більшу пайку з призу. Та й сам Довбун потім нітрохи не сердився на нього за це. На те гра; вони ж обидва знали, на що йдуть.

Ізроду небалакучий, Кінг сидів біля вікна й понуро мовчав, дивлячись на свої руки. Зверху на них випиналися товсті жили; розплескані, спотворені щиколотки виказували, до чого їх уживалося. Том ніколи не чув, що життя людського організму — це життя його кровоносних судин, але він добре знав, що означають ті товсті, понадимані жили. Його серце перегнало по них надто багато крові під найвищим тиском, і вони вже спрацювалися. Він порозтягував їх, і разом з їхньою пружністю минулась і його витривалість. Тепер він легко стомлювався. Він не міг уже, як давніше, шалених двадцять раундів уряд крутитись на рингу, битись, і

битись, і битись, від гонга до гонга, раз у раз налітати бурею на супротивника, і відкидати його на линви, і самому відлітати на них, і найзавзятіш, найшаленіше битися в останньому, двадцятому раунді, коли вся зала, посхоплювавшись на ноги, аж реве в захваті, наскакувати, й бити, й ухилятись, градом сипати удари й самому діставати рясний град ударів, — і ввесь той час серце вірно жене навальний струм крові по тугих жилах. А ті жили, роздуті в той час, завше потім стискались, однак не зовсім — щоразу, непомітно спершу, вони лишалися ледь-ледь ширші, ніж передніше були. Том сидів і дивився на свої жили та розплескані щиколодки, і на одну мить його руки постали йому в очах молоді й зграбні, які вони були, ще поки він не розтовк уперше пальців об голову Бенні Джонса, на прізвисько Уельське Страшидло.

Тоді в ньому знов озвався голод.

— Ет, чорт, невже не можна було кусня м'яса дістати! — пробурчав він уголос, зціпивши здоровезні кулаки, і вилаявся здушено.

— Та я просила й у Берка, й у Солі,— трохи винувато відказала дружина.

— Ну й що, не дали?

— Ані на півпенса. Берк каже… — вона затнулась.

— Ну, що? Що він там сказав?

— Та каже, він дума, що Сендел поб'є тебе сьо'дні, а ми вже, мовляв, і так набрались у нього по саме нікуди.

Том не відповів, тільки буркнув щось під ніс. Йому спав на думку бультер'єр, якого він мав ще змолоду й просто напихав м'ясом. О, тоді Берк повірив би йому хоч тисячу біфштексів набір! Минулося… Том Кінг

старівся, а старим боксерам, що виступають у другорядних клубах, крамарі не дуже охочі боргувати.

Він із самого ранку нудився за добрячим куснем м'яса, і та нудьга так і не втихла. Він не був натренований як слід до цього бою. Того року впала на Австралію посуха, і часи були скрутні, навіть випадкової поденної роботи важко знайти. Партнера тренуватись Том не мав, та й харчувався поганенько і часто надголодь. Як траплялась нагода, наймався за грабаря на кілька день; щодня рано-вранці оббігав довкола міського парку, щоб ноги тримати в формі. Та нелегко було тренуватися без партнера, ще й з жінкою та двома дітьми на шиї. Томів кредит у крамарів не дуже підскочив угору, як оголосили про його бій із Сенделом. Секретар "Веселого клубу" видав йому наперед три фунти стерлінгів — ту пайку призу, що належиться переможеному, але за більше й балакати не схотів. Час від часу Томові щастило позичити шилінгів кілька у давніх товаришів; вони б позичали йому й ще, якби не були самі в сутузі того посушливого року. Ні, навіщо критись від себе — натренований він погано. Треба б йому харчу ліпшого і клопоту менше. Та й взагалі тяжче в сорок років набирати бойової форми, аніж у двадцять.

— Котра там година, Лізі? — промовив він.

Жінка сходила до сусідів спитатися.

— За чверть восьма.

— За кілька хвилин випустять першу пару, — сказав Том. — На спробу. Тоді вийдуть на чотири раунди Грідлі з Ділером Велсом, за ними на десять раундів Старлайт із якимсь морячком. Мені ще більше години до початку.

Посидівши мовчки хвилин десять, він підвівся.

— Правду сказати, Лізі, не тренувавсь я як слід.

Том узяв капелюха й рушив до дверей. Він не поцілував жінку на прощання — не мав такої звички, — але цього вечора вона сама зважилась поцілувати його, обнявши обома руками за шию й нахиливши до себе чоловікове обличчя. Вона видавалася зовсім невеличка проти його огрядної статури.

— Хай щастить, Томе, — сказала вона. — Мусиш його побити.

— Еге ж, мушу побити, — луною озвавсь він, — Оце ж бо й уся річ. Мушу побити.

І засміявся силувано, а вона тільки пригорнулась до нього щільніше. Через її плече він обвів поглядом голу кімнату. Це ж було все, що він мав на світі: оце помешкання з давно заборгованим комірним, жінка та двійко дітлахів. І він мав зараз вийти звідси, вийти в ніч добувати поживи своїй подрузі й дитинчатам — не так, як добуває сучасний робітник, гнучись над верстатом, а в старий, первісний, велично тваринний спосіб — б'ючись за неї.

— Мушу побити, — ще раз промовив він, уже з ноткою відчаю в голосі. — Як я виграю бій, дістану тридцять фунтів, можна буде всі борги сплатити, ще й лишиться жмут грошей. А як програю — нічо' не дістану, ані пенса на трамвай додому доїхати. Секретар уже віддав мені все, що належиться побитому. Ну, добраніч, стара. Як виграю, зразу вернусь додому.

— Я не лягатиму, дожидатимусь, — гукнула жінка в коридор навздогінці.

До "Веселого" було добрих дві милі. Йдучи, Том пригадав, як у щасливіші часи — він колись був чемпіоном Нового Південного Уельсу в важкій вазі — він, бувало, їздив на матчі візником і як здебільшого з ним

їхав котрий-небудь з багатих уболівальників і сам платив візникові. А тепер Томмі Берне та отой янкі, Джек Джонсон, у автах катаються. А він мусить іти на матч пішки. А дві милі піхтурою — не найліпша вправа перед боєм, це ж кожному відомо. Він старий, а світ не дуже шанує старих. Він тепер ні на що вже не годиться, як лиш грабарювати, та й там перебитий ніс і розтовчене вухо йому часом вадять. Чи не ліпше було змалу якого ремества вивчитись? Либонь, таки певніше, бо на все життя. Але ніхто його на те не напоумив був, та десь на дні душі він і сам знав, що однаково б не послухався такої ради. Адже тоді воно було так легко! Грубі гроші, гарячі, славні бої, а між ними спочинок, дозвілля, і почет захоплених лестунів, і плескання по спині, й потиски рук, і шикарні пани, раді пригостити його чаркою за честь п'ять хвилин побалакати, і вся бучна слава, ревучі від захвату зали, бурхливі фінали боїв, і голос судді: "Кінг виграв!" — і другого дня його прізвище в шпальтах спортивної хроніки…

Ото були часи! Але тепер він розумів своєю повільною, тугою думкою, що спихав тоді з дороги старих. Він був Молодість — і сходив нагору; а вони були Старість — і котилися вділ. Тож не диво, що йому неважко бувало перемагати їх — із їхніми пороздиманими жилами, покаліченими пальцями, витомлених незліченними довгими боями. Йому пригадалось, як він колись у Раш-Катерс-Беї побив старого Товкуна Біла, побив на вісімнадцятому раунді, і як старий Біл потім плакав у роздягальні, наче мала дитина. Може, стариган теж був заборгував за комірне. Може, він теж лишив удома жінку й двоє дітлахів. І, може, Білові того самого дня, як вони мали битись, теж забракло кусня м'яса. Стариган бився затято, і Том змолотив його страшенно. А тепер, сам пройшовши крізь ці жорна, Том розумів, що Товкунові Білу йшлося того вечора, двадцять років тому, про більше, ніж молодому Томові Кінгу, який бився тільки за славу й легкі гроші. Не диво, що Товкун плакав потім у роздягальні.

Ну що ж, кожному дано снаги рівно на стільки й стільки матчів. Це залізний закон гри. Одному на сто тяжких боїв, другому тільки на двадцять. Кожному, як на чию породу й натуру, приділено певне число, і як він те число вибуде, ото його й кінець. Правда, йому, Томові Кінгові,

приділено було снаги на стільки матчів, як мало кому, і він уже витримав куди більше за свою пайку тяжких, виснажливих боїв — таких, що серце й легені як не розривались, а жили пороздимались навіки, і гладеньке та гнучке юнацьке тіло вкрилося твердими вузлами м'язів, і снага та тривкість висоталися з нього, і тіло й душа виморились від нескінченної надсильної натуги. Правда, він вистояв довше за їх усіх. Уже нікого з його давніх партнерів нема на рингу. Він останній із старої гвардії. Він бачив кінець їх усіх і сам доклав до декого рук.

Спершу його випускали на спробу проти старих, і він спихав їх з дороги одного по одному, сміючись, коли вони, як Товкун Віл, плакали в роздягальні. А тепер він сам зробився старий, і проти нього випускають на спробу молодих. Ось хоч би й оцей Сендел. Він приїхав з Нової Зеландії, де вже мав добру славу. Але тут, в Австралії, ніхто його не знає, отож його й випускають на старого Тама Кінга. Як він себе покаже, його зведуть із кращими бійцями, і призи побільшають; тож треба сподіватись, що битиметься він затято. Він багато чого має виграти в цьому бою — і гроші, й сяйво слави, й дальшу кар'єру; а Том Кінг — старий трухлявий нень, що заступає йому дорогу до успіхів. І вигравати Кінг уже не має чого, як тільки тридцять фунтів, щоб сплатити комірне та борги в крамарів. Повільно снувалися ті думки в Томовій голові, і з них зринало видиво Молодості, осяйної Молодості, що повстає буйна й непереможна, гнучка в м'язах і лиснюча шкірою, з ненадсадженим серцем і легенями, не знаючи меж своїй силі. Так, Молодість — це месниця. Вона нищить старих і не зважає, що, роблячи так, нищить сама себе. Розтягує свої жили, розпліскує щиколодки — і своєю чергою нищиться новою молодістю. Бо молодість завжди молода. Старіють лише самі люди.

Дійшовши до Каслрі-стріт, Том звернув ліворуч і, минувши три квартали, опинився біля "Веселого клубу". Молоді шибеники, що тислися біля дверей, шанобливо дали йому дорогу, і він почув, як воші перемовляються: "Це він! Це Том Кінг!"

У коридорі, прямуючи до своєї роздягальні, він зустрів секретаря — гостроокого, з хитрим обличчям молодика. Той стис йому руку.

— Ну, як почуваєшся, Томе?

— Як грім! — відповів Кінг, сам знаючи, що бреше і що, мавши в кишені фунта, зараз віддав би його за добрий кусень печені.

Коли він вийшов з роздягальні і в супроводі своїх секундантів рушив проходом до помосту посеред зали, зборисько глядачів привітало його бурею оплесків і крику. Том уклонявся на обидва боки, хоч бачив там зовсім мало знайомих облич. Більшості цих хлопчиськів ще й на світі не було, як він здобував перші свої лаври на рингу. Він легко вискочив на поміст, проліз, нагнувшись, між линвами в свій куток і сів там на складеному стільчику. Підійшов Джек Бол, суддя, і стис йому руку. Бол теж був колишній боксер, що сам не виступав уже більш як десять років. Кінг зрадів, що цей матч судитиме він. Вони обидва старі, і Том знав: якщо він десь трохи схитрує з Сенделом проти правил, Бол його не зрадить.

Молоді боксери-важковаговики один по одному вилазили на поміст, і суддя рекомендував їх публіці. Він-таки оголошував і їхні виклики.

— Молодий Пронто з Північного Сіднею, — вигукнув Біл у залу, — викликає на матч переможця цього бою й ставить п'ятдесят фунтів!

Публіка заплескала в долоні. Оплесками зустріли й самого Сендела, як він проскочив попід линвою на ринг і сів V своєму кутку. Том Кінг зацікавлено подивився на нього: адже за кілька хвилин вони зітнуться в нещадному бою і кожен з усієї сили намагатиметься відбити памороки другому. Однак побачив він небагато, бо Сендел, як і він, мав на собі штани й светра поверх боксерського вбрання. Обличчя в юнака було мужньо вродливе, увінчане золотим кучерявим чубом, а товста м'язиста шия свідчила за чудово розвинене тіло.

Молодий Пронто пройшов з кутка в куток, стиснув руку обом учасникам бою й сплигнув з рингу. Виклики лунали далі. На ринг сходили

все юнаки, сама молодість, невідома що, але жадібна до слави, ладна кричати на весь світ, що вона хоче помірятися силою й умінням із переможцем. Ще кілька років тому, в розквіті його слави й непереможності, Тома Кінга бавили б і нудили ці церемонії перед боєм. Та нині він сидів як заворожений, не можучи прогнати з-перед очей видиво Молодості. Завше ці юнаки входили отак у бокс, підіймались угору, вихоплюючись на ринг і гукаючи свої виклики, і завше старі падали вниз перед ними. Вони дерлись до успіху по тілах старих. І весь час вони приходять, щораз нові й нові юнаки, Молодість невгамовна й невідпорна, і весь час спихають старих, а тоді старіються самі й теж котяться вниз тією самою стежкою, а позад них, усе напираючи, суне вічна Молодість — діти, що підросли, набралися сили й спихають старіших униз, а за ними ще нові й нові, і так довіку — Молодість, що мусить досягти свого й ніколи не вмирає.

Кінг позирнув до газетярської ложі й кивнув головою Морганові з "Спортсмена" й Корбетові з "Судді". Тоді простяг руки до своїх секундантів Сіда Салівена й Чарлі Бетса, і ті заходились натягати йому рукавиці та зашнуровувати їх. За їхньою роботою пильно стежив один із Сенделових секундантів; спершу він оглянув підозріливо бинди на Кінгових щиколодках. А Кінгів третій секундант робив те саме в Сенделовому кутку. З Сендела скинули штани, він підвівся, і з нього стягли через голову светра. І Том Кінг, зирнувши в той бік, побачив саму втілену Молодість, з опуклими грудьми й налитими м'язами, що бігали, наче живі істоти, попід білою лискучою шкірою. Все юнакове тіло буяло життям, і Кінг знав, що це життя ще не виціджувалося з нього потом крізь усі пори в довгих боях, де молодість сплачує свою данину, щоразу виходячи з них уже не така молода, як перше.

Партнери рушили навстріч, і коли вже пролунав гонг, а секунданти посплигували з рингу, забравши й стільчики, вони потисли один одному руки й зразу стали в бойову позицію. І враз, наче якась сталева машина з накрученими пружинами, доти стримувана спусковим пристроєм, Сендел наскочив на Тома, відскочив, знов наскочив, цілячись лівою рукою в очі, а правою під ребра, і пригнувсь, ухиляючись від Томового удару, і легко,

мов танцюючи, відстрибнув назад, і знов загрозливо прискочив до Тома. Він виявився моторний і тямкий. То була блискуча демонстрація зала аж заревла в захваті. Але Кінга той блиск не засліпив. Надто багато вже витримав вігі боїв і бачив таких юнаків. Отож він знав справжню ціну таким ударам — занадто швидким і спритним, щоб бути небезпечними. Видно, Сендел хотів дати боєві розгін із самого початку.

Цього й слід було сподіватись. Молодість завше така, вона щедро розтрачує свою чудовну наснагу в неугавних атаках, у шаленому натиску, геть забиваючи супротивника самим блиском своєї неміряної сили й прагненням до перемоги.

Сендел усе наскакував і відскакував, тут, і там, і повсюди, легконогий, завзятий, живе чудо білого тіла й жалючих м'язів, що ткалися в сліпучу тканину атаки, снуючись і стрибаючи, мов ткацький човник, переплітаючи без ліку рухи з рухами, всі спрямовані на одне — знищити Тома Кінга, який заступав йому дорогу до успіху. А Кінг терпляче витримував те. Він знав своє діло й знав, що таке молодість, — тепер, як сам уже не був молодий. Нічого не вдієш, поки трохи не вхоркається, подумав Том і, осміхаючись подумки, пригнув голову, щоб підставити її під важкий удар. То була підступна штука, хоч і цілком дозволенна за правилами боксу. Нехай кожен сам дбає за свої щиколодки, а як хоче неодмінно голомшити партнера по тім'ю, то нарікає хай потім сам на себе. Кінг міг би пригнутись і нижче, щоб Сенделів кулак просвистів мимо, але він згадав свої перші бої, згадав, як сам уперше розбив щиколодки об голову Уельського Страшидла. Така вже ця гра. Задля Сенделових щиколодок він і пригнувся. Він не думав дошкулити Сенделові тепер. Ні, той, по-молодечому безтурботний, ні на що не зважаючи, до кінця бою садитиме щосили. Але пізніше, як почнуть даватися взнаки довгі бої, він ще пошкодує за тими щиколодками й пригадає, як колись розбив їх об Томову Кінгову голову.

Весь перший раунд Сендел панував на рингу, і зала аж ревла в захопленні від його навальних, як буря, атак. Він просто засипав Кінга рясним градом стусанів, а Кінг не робив нічого. Він не вдарив сам ні разу,

тільки закривався, блокував, пригинався та клінчував, рятуючись від ударів. Зрідка він робив фальшиві випади, трусив головою, діставши добрячого стусана, і тупцяв по рингу неквапливо, не танцював, не стрибав, не марнував і дрібки сили. Нехай Сенделова молодість спершу трохи вишумує, а годі обережна старість наважиться дати відкоша. Всі рухи Мінові були повільні й методичні, і його приплющені небистрі очі надавали йому вигляду напівсонного чи приголомшеного. Однак ті очі бачили все: вони принатурилися бачити все за двадцять із гаком років на рингу. Ті очі не мружились і не кліпали, зустрічаючи удар, а дивились холодно й оцінювали відстань.

На однохвилинній перерві, як скінчився раунд, Том сидів у своєму куті відхилившись назад, простягти ноги, а руки поклавши на линви, і груди його та живіт здіймалися вільно й високо і опадали: він жадібно глитав повітря, що нагонили йому, махаючи рушниками, секунданти. Заплющивши очі, він слухав гомін у залі.

— Чого ти не б'єшся, Томе? — кричав не один голос. — Боїшся його, еге?

— В нього м'язи здеревіли, — пояснював хтось у першому ряду. — Він не годен рухатися швидше. Ставлю за Сендела два фунти проти одного.

Брязнув гонг, боксери підвелись і знову рушили навстріч. Сендел, нетерпеливлячись почати знову бій, пробіг добрих три чверті дороги, і Кінг радий був, що йому лишилось пройти менше. Це теж належало до його тактики ощаджати силу. Він був погано натренований, та ще й недоїдав, отож для нього мав вагу кожен ступінь. А крім того, він уже пройшов пішки дві милі з дому до клубу. Другий раунд минув так самісінько, як і перший: Сендел нападав, мов буря, а глядачі обурювались, чого Кінг не б'ється. Крім фальшивих випадів та кількох повільних і невлучних ударів, він не зробив нічого, лише блокував, ухилявся та клінчував. Сендел хотів прискорити теми бою, та досвідчений Кінг ніяк на те не піддавався. Його спотворене в незліченних боях обличчя тільки осміхалось якось жалісно; він і далі беріг силу так ревно,

як те вміє тільки Старість. А Сендел, Молодість, розсипав свою силу недбало-щедро, як і годиться Молодості. На Кінговому боці була боксерська майстерність, мудрість, набута в довгих і дошкульних боях. Він пильнував партнера холодними очима й холодним розумом, рухаючись неквапно й чекаючи, поки Сендел вишумується. Більшості глядачів здавалося, ніби Кінг без вороття втратив форму, і тій думці вони давали вираз, ставлячи три проти одного на Сендела. Та було трохи й хитріших, що знали давнього Кінга і приймали ті заклади, майже певні свого виграшу.

Третій раунд почався як звичайно — Сендел сам вів бій, безперестану нападаючи, а Кінг тільки приймав удари. Так минуло з півхвилини, як ось Сендел, ставши надто самовпевнений, трохи розкрився. І ту ж мить блиснули Кінгові очі й майнула в повітрі його правиця. То був пертий його справжній удар — "гак" напівзігнутою й вивернутою, задля твердості, рукою і всією вагою розкрученого тіла. Так, немовби лев, що прикидався сонним, зненацька блискавично махнув страшною лапою. Сендел, ударений у щелепу збоку, гепнувся додолу як віл під довбнею. Вся зала охнула вражено й схвально загомоніла. Виходить, зовсім не здеревіли м'язи в цього старигана, і він може бити, як паровий молот!

Приголомшений Сендел перевернувсь ницьма й уже силкувався підвестись, та його секунданти закричали йому, щоб дочекав рахунку. Він став на одне коліно, готовий підхопитись, і ждав, поки суддя, стоячи над ним, голосно відраховував секунди просто йому в вухо. На дев'ятій секунді він став у бойову позицію, і Кінг, глянувши на нього, пошкодував, що не влучив на дюйм ближче до підборіддя. То був би нокаут, і Том міг би з тридцятьма фунтами в кишені йти додому, до своєї старої та діток.

Раунд дотривав до кінця належних трьох хвилин; Сендел тепер видимо шанувався перед супротивником, а Кінг був такий самий повільний і сонний. Побачивши, що раунд ось-ось закінчиться, бо секунданти поприсідали біля рингу, готові проскочити попід линвою на поміст, Кінг почав відступати під Сенделовим натиском до свого кутка. І щойно вдарив гонг, він зразу сів на підставлений стільчик, а Сенделові

довелося ще йти до свого стільчика навкіс через увесь ринг. То була дрібничка, але в сумі такі дрібнички важать багато. Сендел мусив пройти на скількись більше ступнів, віддати скількись сили і втратити часточку коштовної хвилини відпочинку. Як починався повий раунд, Кінг щоразу повільно чвалав із свого кутка, примушуючи партнера пройти більшу відстань; наприкінці ж раунду він щоразу норовив завести бій до свого кутка, щоб самому відразу сісти.

Минуло ще два раунди; Кінг і далі ощаджав силу, а Сендел щедро розтрачував. Його зусилля нав'язати швидший темп таки дошкуляли Кінгові, бо велика частина ударів, що сипались на нього, досягала мети. І все ж Кінг не обпинав своєї впертої повільності, хоч завзята молодь із зали кричала йому, щоб він починав битись. І знов у шостому раунді Сендел забув про обережність, і знову страшна

Кінгова правиця злетіла до його щелепи, і знову Сендел мусив чекати, поки відрахують дев'ять секунд.

У сьомому раунді Сенделове завзяття вже трохи пригасло. Бій побачив, що такого тяжкого бою йому ще ніколи не доводилось провадити. Том Кінг старий, але такий міцний стариган йому ще ніколи не траплявся — такий, що ніколи не губиться, навдивовижу вміло захищається, б'є наче сукуватою довбнею і має по нокаутові в обох кулаках. А проте Кінг не важився бити дуже часто. Вій увесь час пам'ятав про свої покалічені щиколодки й знав, що повинен числитися з кожним ударом, коли хоче, щоб вони витривалії до кінця бою. На перерві, як він сидів у своєму кутку, дивлячись на партнера, йому нараз подумалось: якби до Сенделової молодості та його досвід, вийшов би чемпіон світу. Та хлопцеві бракує досвіду, а єдиний спосіб його здобути — це коштом своєї молодості. Як досвід прийде, молодість буде вже витрачено на його придбання.

Кінг удавався до всіх хитрощів, які лишень знав. Не пропускаючи жодної нагоди до клінчу, він майже щоразу сильно штовхав Сендела плечем у ребра. А премудрість рингу вчить, що такий поштовх плечем

дошкуляє не згірше ніж стусан, зате сили на нього витрачається куди менше. До того ж у клінчах Кінг відпочивав, спираючись на супротивника, й не поспішав його відпускати. Доводилося втручатись судді й розтягувати їх, а Сендел щоразу помагав йому, не навчившися ще відпочивати. Він просто не міг стриматися, щоб не орудувати своїми чудовими, блискавичними руками і в'юнистими м'язами, і коли партнер кидався в клінч, штовхаючи його плечем під ребра, а голову стромляючи йому під ліву пахву, Сендел майже щоразу махав правою рукою назад себе і бив його в обличчя. То був спритний удар, що дуже подобався публіці, однак зовсім не небезпечний, а отже — тільки марнування сили. Але невтомний Сендел не хотів знати, що і його снага мас межі, а Кінг, осміхаючись, уперто все терпів.

Сендел принатурився шалено гатити його правою рукою в тулуб, і здавалося, що Кінгові доводиться непереливки, але тільки старі уболівальники боксу вміли оцінити спритний доторк лівої Кінгової рукавиці до Сенделового біцепса перед самим ударом. Правда, удар щоразу влучав у ціль, але щоразу-таки той доторк відбирав йому силу. А в дев'ятому раунді Кінгова правиця протягом однієї хвилини тричі злетіла "гаком" до щелепи Сенделові, і тричі той гепався всім тілом на мату. І щоразу він перепочивав належних йому дев'ять секунд, а тоді підводився, приголомшений, очманілий, але ще сильний. Він був уже не такий моторний і не так щедро витрачав силу. Він бився понуро, хоч і далі розраховував на свій основний капітал — молодість. А Кінгів основний капітал був досвід. Завзяття в ньому пригасло й снаги поменшало, тому він надолужав їх хитрістю, знанням, здобутим у багатьох боях, та розважним використанням сили. Він навчився не тільки уникати зайвих рухів, а й підбивати партнера на марнотратство зусиль. Знов і знов, роблячи випади ногою, рукою чи тулубом, він примушував Сендела відскакувати назад, пригинатись, відповідати ударами. Кінг сам спочивав, але Сенделові не давав спочити й на хвильку. Така була стратегія старшого віку.

У десятому раунді Кінг почав відбивати Сенделові наскоки прямими ударами лівою в обличчя, і Сендел, що вже став обережніший, ухилявся

ліворуч, пригинавсь і відповідав ударом збоку в голову, правою рукою навідліг. Влучав він занадто високо, і небезпеки справжньої в тому не було, та все ж за першим ударом Кінга опало давне, знайоме відчуття, ніби чорна запона непритомності огорнула його. На мить, чи радше на невеличку часточку миті все щезло. Отак нараз кудись зникли і його партнер, і білясте тло з напружено-цікавих облич. А за мить Кінг уже знову бачив і партнера, й ті обличчя. Немовби він заснув на хвильку і оце знову розплющив очі, але та хвилька непритомності була така мікроскопічно коротка, що він не встиг упасти. Проте глядачі побачили, як він заточивсь і коліна йому ледь підігнулись, а тоді відразу змігся й пригнув підборіддя нижче до лівого плеча.

Кілька разів уряд Сендел ударив його так само, не даючи йому очуняти зовсім; а потім Кінг придумав спосіб захищатися, контратакуючи. Він удав, ніби хоче вдарити лівою, а сам відступив півкроку назад і водночас урізав аперкот усією силою правиці. І виміряв так добре, що вгатив Сендела просто в обличчя, коли той пригинався; Сендел злетів у повітря й беркицьнувся горілиць, ударившись об мату головою й плечами. І ще раз Кінгові пощастило зробити це, а потім він відкинув свою стриманість і так ні молотив Сендела, що притис його до линв. Він не давав Сенделові передихнути, ні отямитись, а гатив і гатив його, на, поки вся зала посхоплювалась і захоплені вигуки злилися в суцільне ревище. Однак Сенделова сила й витривалість були просто дивовижні, і він якось тримався на ногах. Нокаут здавався неминучий, і біля рингу вже з'явився наляканий тим страхітливим побоєм поліційний офіцер, щоб припинити матч. Але ту мить пролунав гонг, раунд скінчився і Сендел поточився у свій куток, запевняючи капітана, що він ще цілком при силі. На доказ того він навіть підстрибнув двічі, і поліцай здався.

Том Кінг відкинувся у своєму кутку на линви й важко дихав, прикро розчарований. Якби матч припинено, судді довелося б віддати перемогу йому й він забрав би приз. Він бився не за славу чи кар'єру, як Сендел, а за тридцять фунтів. А тепер за хвилину перерви Сендел перепочине.

"Молодість свого допне", — промайнуло Кінгові в думці, і він пригадав, коли вперше почув ці слова: того вечора, як він побив Товкуна Біла. Так сказав, плеснувши Тома по плечі, один дженджик, що запросив його на чарку після бою. "Молодість свого допне!" Той дженджик мав рацію. І того вечора, давно-давно, Кінг сам був молодий. А сьогодні Молодість сидить он у кутку навпроти. А сам він тепер старий і б'ється вже цілих півгодини. Коли б він бився так, як Сендел, то не витривав би й п'ятнадцяти хвилин. Лихо в тім, що його сила не поновлюється. Оті пороздимані жили та геть спрацьоване серце не дають йому змоги набиратись нової сили на перервах. А він тієї сили не мав доволі й з самого початку. Ноги йому обважніли, і їх уже стягало судомою. Ех, не можна було йому йти пішки тих дві милі з дому до клубу… Та ще той кусень м'яса, що так йому хотілося з самого рана! І велика, страшна ненависть знялася в ньому на тих різників, що не повірили шматка м'яса набір. Тяжко старому чоловікові ставати до бою, не поївши як слід. Один біфштекс — це ж дрібничка, якихось кілька пенсів щонайбільш; а для нього вона означала тридцять фунтів.

Коли гонг ознаймив одинадцятий раунд, Сендел кинув ся на нього, вдаючи бадьорість, якої насправді не мав Кінг добре те розумів — цей викрут давній, як сам бокс Він узяв Сендела в клінч, а потім, відірвавшись від супротивника, дав йому змогу стати в позицію. Це й було те чого хотів Кінг. Він удав, ніби хоче бити лівою, а колі Сендел пригнувся, замахуючись навідліг знизу, — відступив півкроку назад і вгатив його аперкотом в обличчя знов беркицьнувши хлопця додолу. По цьому він уже й давав Сенделові перепочинку: хоч і сам діставав удари, але завдавав їх куди більше, загнав його на линви, молоці чи на всілякі лади, вириваючись із клінчів або відбиваючи спроби до клінчу: навіть як Сендел уже падав, Том підхоплював його одною рукою, а другою гатив, відкидаючи на линви, щоб він не впав.

Глядачі просто ошаленіли, вся зала була тепер на його боці й репетувала трохи не в один голос: "Шквар, Томе! Дай йому! Завдай йому! Твоя взяла, Томе! Твоя взяла!" Псе виглядало на бурхливії фінал, а за таке ж бо публіка й платить гроші!

І Том Кінг, що півгодини ощаджав силу, тепер щедро витрачав її в одному потужному натиску, на який ще почувався здатним. Це був його єдиний шанс — або зараз, або зовсім ні. Сила його вичерпувалася швидко, і всю надію він покладав на те, що встигне збити супротивника в нокаут перше, ніж вона спливе вся. Але, тиснучи й б'ючи, холодно оцінюючи дошкульність своїх ударів, він бачив, як важко нокаутувати цього Сендела. Його життєва снага й витривалість була надзвичайна, і то була первісна, незаймана снага й витривалість молодості. З цього Сендела напевне будуть люди. Якраз та порода. Тільки з такого міцного матеріалу й виковуються славетні боксери.

Сендел хитався, заточувався, але й Томові вже деревіли ноги, а щиколодки не витримували довше. Та все ж він, перемагаючи себе, гатив і гатив далі, хоч кожен удар піддавався болем у знівечених пальцях. Дарма що сам він і опер майже не діставав ударів, слабнув він так само хутко, як і його супротивник. Удари його влучали куди треба, и то в них уже не було сили, і кожен коштував йому тяжкого напруження волі. Ноги йому наче оливом налились, і він насилу тягав їх. Сенделові прихильники, завваживши те, зраділи й загукали, підбадьорюючи свого молодця.

Те ніби піджигнуло Кінга, і він, зібравши всю силу, зайда в Сенделові два удари вряд — лівою, ледь-ледь зависоко, в сонячний спліт, а правою — кросом у щелепу. Вдари були не дуже сильні, але й Сендел уже так ослабнув і очманів, що впав і лежав, тіпаючись. Суддя нахилився над ним, голосно відраховуючи йому в вухо фатальні секунди. Якщо до десяти Сендел не встане — він програв бій, Зала вся притихла в чеканні. А Кінг стояв, і ноги йому тремтіли. В голові наморочилося, море облич перед очима пливло й колихалось, а голос судді, що рахував секунди, долинав ніби здалеку. Але він уважав, що матч виграно. Після такого побою ніхто не годен підвестися.

Тільки молодість могла те зробити — і Сендел те зробив. На четвертій секунді він перевернувся ницьма й помацки, як сліпий, ухопився за линву. До сьомої він спромігся звестись на одне коліно: голова його хиталася з боку на бік, мов у п'яного. Коли суддя вигукнув "Дев'ять!",

Сендел став на ноги, в правильну оборонну позицію, прикривши лівою рукою обличчя, а правою живіт. Так, захистивши найдошкульніші місця, він поточився на Кінга, думаючи взяти його в клінч, аби виграти ще трохи часу.

Ту ж мить, як Сендел підвівся, Кінг насів на нього, але підставлені Сенделові руки ослабили два його удари, і ще за мить Сендел уже був у клінчі й розпачливо держався за Тома, а суддя силкувався розтягти їх. Кінг теж намагався звільнитись. Він знав, як хутко відновлює силу молодість, і знав, що доконає Сендела, лиш не давши йому перепочити. Одним добрим стусаном покладе його. Він переміг його, запевне переміг. Перехитрив, побив умінням, показав свою перевагу. Відпустивши його, Сендел поточився: він був на волосинці й від поразки, й від оклигу. Один добрячий удар повалив би його вже зовсім, і квит. І Том Кінг у раптовому спалаху прикрості згадав про кусень м'яса й пошкодував, що не зміг ним покріпитися для цього вирішального удару. Нап'явшися щомога, він ударив, але й не досить сильно, і не досить швидко. Сендел хитнувся, проте не впав, тільки поточився задки до линв і ухопився за них. Кінг поточився за ним і, перемагаючи страшний, немов передсмертний біль, ударив ще раз. Але Томове тіло зрадило Тома. Лишилась тільки бойова свідомість, стуманена, потьмарена з виснаження. Удар, націлений у щелепу, влучив тільки в плече. Кінг спрямовував його вище, але зморені м'язи вже нездатні були слухатися. Від того удару Кінг аж сам хитнувся назад і трохи не впав. Він ударив знову, та цього разу не влучив зовсім, а з цілковитого знесилля впав на Сендела й узяв його в клінч, тримаючись за нього, щоб не повалитися додолу.

Кінг уже й по пробував відірватися. Він витратив весь свій порох. Тепер кінець. А молодість доп'яла свого. Ще й у клінчі, спираючись на Сендела, Кінг відчував, як той дужчає. А коли суддя розтяг їх, він і на очі побачив, як відживає молодість. Сендел щомиті набирався сили. Удари його, спершу кволі й марні, ставали чимраз твердіші й влучніші. Мов крізь туман, Кінг угледів кулак у рукавиці, спрямований йому в щелепу, й хотів був захиститися, підставивши руку. Він бачив загрозу, силкувавсь підняти руку, та вона була затяжка. Немовби цілий центнер олива тяг її донизу.

Вона не піднімалась сама, і Кінг намагався підняти її страшним зусиллям волі. Але ту мить кулак у рукавиці влучив його в щелепу. Кінга шпигонуло, немов електричною іскрою, і враз чорна запона огорнула його.

Коли Том розплющив очі, він був уже в своєму кутку, а зала ревла, наче морський прибій на Бонді-Бічі. До потилиці йому тулили намочену губку, а Сід Салівен пирскав йому в обличчя й на груди холодною водою. Рукавиці з нього вже скинули, і Сендел, нахилившись над ним, тиснув йому руку. Кінг не мав серця на цього юнака, що побив його, і відповів на той потиск щиро, аж заболіли скалічені пальці. Тоді Сендел вийшов насеред рингу, і шалене ревище в залі на хвильку затихло — всі слухали, як він приймає виклик молодого Пронто й пропонує підвищити заклад до ста фунтів. Кінг байдужно дивився на все те, а секунданти обтирали йому мокре обличчя й тіло, споряджали його до відходу. Йому дошкуляв голод. То був не звичайний гризучий голод, а якась тяжка млість, якесь сіпання під грудьми, що віддавалося в усьому тілі. Тоді йому згадався бій, згадалось, як хвилину тому Сендел хитався й точився, бувши на волосинку від поразки. Ех, кусень м'яса все б доконав! Ось чого йому забракло для вирішального удару, і він програв. Усе через той кусень м'яса…

Секунданти взяли його попідруч, щоб помогти зійти з рингу. Але він їх відіпхнув, сам нагнувся, проліз між линвами й важко скочив додолу. Тоді пішов середнім проходом услід за секундантами, що робили йому дорогу в тисняві. Як він, одягнувшись, уже виходив з клубу на вулицю, на дверях до нього забалакав якийсь парубок:

— А чо' ти не поклав його, як він уже готовий був?

— Іди ти к бісу, — огризнувся Кінг і зійшов зі східців на тротуар.

Двері до бару на розі широко розчинились, і він побачив яскраве світло, усміхнених буфетниць, почув гомін голосів, що сперечалися про

бій, і щедрий дзенькіт грошей. Хтось покликав його зайти випити чарку. Том видимо завагався, тоді відмовився й рушив далі своїм шляхом.

У кишені в нього не було ані мідяка, і дві милі дороги додому здавалися страшенно довгі. Він таки справді старівся. Переходячи парк, він нараз сів на лаву, немов прибитий думкою про жінку, що не спить удома, дожидає звістки, як же скінчився бій. Це було тяжче за будь-який нокаут: ну як тепер стати їй перед очі?

Він почувався вкрай кволим і зболілим, і щем у розбитих пальцях нагадував йому, що якби й трапилась грабарська робота, то він ще з тиждень не годен буде тримати в руках кайло чи лопату. Від голодного тремтіння під грудьми аж млосно робилося. Недоля геть скрутила його, і очі Томові налилися незвичною вологою. Він затулив обличчя долонями і, плачучи, пригадав старого Товкуна Біла, пригадав, як він зіпхав ного зі своєї дороги у той давній вечір, багато років тому. Сердешний Товкун Віл! Тепер Том Кінг розумів, чому він плакав у роздягальні.